

S:T RAGNHILDS GILLES

ÅRSBOK

1925

SÖDERKÖPING
GUST. THORÉNS TRYCKERI AKTIE BOLAG
1925

SÖDERKÖPINGS STADSBIBLIOTEK

Kyrkan

Av komminister Jvan Sjögren

Vit står den bland lärkträd och susande lind,
där nordan går fram och vårnattens vind
sin vekaste visa sjunger.
Och stapeln står röd och klockornas malm
kan tona ännu en manande psalm
om själarnas eviga hunger,
om hjärtanas längtan i jordlivets ve
att mitt genom sorgernas skuggländer se
himmelens härlighet skina.

När byggdes väl kyrkan, när lades dess grund
i brinnande kärlek en aningsfylld stund
i kristnandets gryningstider?
När bads här den första Gud-Fadersbön?
Kanhända en soldag, när sommarn stod grön
med doft över blommande lider.
Kanhända en julnatt vid brinnande ljus,
när själen i trone fick se i Guds hus
himmelens härlighet skina.

Och åren förrunno i tidernas flod,
men tryggt som en väktare templet stod
och lyste för vandrande släkten.

Den vakat med allvar, när glädjen var ung,
Den lyste i nödtid, när natten låg tung,
och såde morgonväkten.
Hur fattig är fröjden, som jorden kan ge
mot glädjen att ana Guds kärlek och se
himmelens härlighet skina.

Här räcktes åt hungrande själar det ord,
som tindrat och strålat och lyst på vår jord,
och stillat de ängslades bävan.
Härinne var helgd och högtid och fred.
Här räcktes en glädje, som hjärtat tog med
till värvets och veckornas strävan,
en glädje, som blänkte i sinne och håg,
tills anden i vardagens ödslighet såg
himmelens härlighet skina.

Hän steg emot valven den brusande psalm
med klang utav bergens mäktiga malm
och skogarnas susande längtan.
Och själar som lyftes av toner och ord
förnummo från altarets heliga bord
ett svar på sin hemliga trängtan.
Och anden fick vingar att vandra i ljus
och skåda långt bortom Guds jordiska hus
himmelens härlighet skina.

Vit står den bland lärkträd och susande lind,
där nordan går fram och vårnattens vind
sin vekaste visa sjunger.
Och stapeln står röd och klockornas malm
kan tona ännu en manande psalm
om själarnas eviga hunger,
om hjärtanas längtan i jordlivets ve
att mitt genom sorgernas skugggländer se
himmelens härlighet skina.

BORGMÄSTARE JÖNS CEDERMARCKS BESKRIVNING ÖVER SÖDER- KÖPING 1691

UTGIVEN MED FÖRORD AV INTENDENTEN VID NORDISKA
MUSEET SIGURD ERIXON

I Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och Museiförening 1913—1914 har jag publicerat den skildring av Söderköping, som sedermera kyrkoherden Jöns Pärsson Austronius gav Bertilsmässodagen den 11 juni 1680, då han höll tal i stadens skola. I samma förenings Meddelanden 1923—1924 har jag avtryckt »Itt samtal mellan twenne gode wänner», som hölls i Stockholm om Söderköping någon gång under 1690-talet. Då jag nu inför allmänheten åter framlägger en 1690-talsbeskrivning av staden Söderköping sker detta, emedan jag anser, att de gamla redogörelserna över denna ort äro förtjänta av att bli närmare kända av vår historiskt intresserade tid och att de äro nödvändiga för nutidens forskningsarbete. Det är därför också min avsikt att framdeles publicera ytterligare några sådana skildringar, författade före Söderstens akademiska avhandling om staden. En allmän översikt av Söderköpings utvecklingshistoria och byggnadsväsen har jag givit i verket Gamla svenska städer, häfte 6.

Författaren till den här meddelade Söderköpingsbeskrivningen, Johannes (Jöns) Nicolai Cedermarck, var borgmästare i staden från år 1687 tillsammans med Måns Enerot. Hans skrift författades på uppmaning av redaktionskommittén för *Svecia antiqua et hodierna* och originalet förvaras nu också i Kungliga bibliotekets samling av Erik Dahlbergs brev och handlingar rörande

Sveciaverket. Beskrivningen måtte ha vunnit intresse, ty flera avskrifter av densamma äro kända, av vilka tre förvaras i Kungliga biblioteket och två i Palmskiöldska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Det är dock tydligt, att Cedermark utnyttjat Austronii äldre skildring. I varje fall är borgmästarens redogörelse intressant, icke minst därför, att den kan anses utgöra text till bilden över Söderköping i Sveciaverket (jämför här meddelade plansch). Den utgör, kan man säga, ett prov på officiellt historiskt författarskap och vittnar jämte alla de andra gamla skildringarna av stadens öden, om det livliga historiska intresse, som förefanns här och som borde vara ägnat att väcka genklang hos det nutida Söderköping. Det är icke många svenska städer i samma ställning som Söderköping, som ha varit föremål för en så tidigt väckt och energisk historieskrivning.

En kårt description och beskrifning om Söderkiöpings stads fundation och situation, med hwad mehra remarquabelt, där kan wara passerat och föreluppit.

Ehuru man ej förwissat är, hwad tijd och uthaf hwem staden Söderkiöping fordom först bygd och funderat är, i mangel af där till hörige documenter och underrättelser, som uthan all twifwel, wid dhe många wanskeligheter och olyckor han äthskillige resor hafwer warit underkastadt, äro förkombne och borto blefne; likwäl synes sanningen likmätigt honom wara mächta gammal och utj hedendommen grundat, hwar till sielfwa ortens beqwäma lägenhet har folcket syns låcka sig här hemwist flästa,¹ emädan, som då mehrendels war brukeligit, lödan med fiskerij och skiuterij söka, hwilket här då ymnogt fans; sådan effter här fans stoor och höga bärg, på hwilka dhe gamble wåre förfäder sin hemwist hafit, och där jämte tienlig mark till at af-röija och besåå, synes icke heller ringa skähl. — Ähro

¹ På ett par ställen är texten genom slarv fel något dunkel.

och här kring en stoor dehl ättebackar och några runsteelar, som en, särdeles widh siökanten stående, som afriktat är, och under ormslängerna en pung ristat hafwer, hwars bemärkelse dhe gode herrar antiquarii wähl wetta förtyda. Kunna och några warit i den mehningen at sub paganismo, då östgiötharna sine egne konungar hafft, dhe här å orten sin skepzhampn hafft, emädan ingen tract i wår skäär fins lägligare i hast med fartyg in eller uthkomma, ej heller för främmandes och fiendteligas anfall säkrare, för dhe otalige klippor, hällmar och grund, som i wägen ligga och dhem obekantom faarten betaga. Tyckas och icke heller ringa skäl till dess ålder, den gamblo bärigen opå Ramshäll, hwilken af sitt grofwa ämbne och tiltag intet wijsar något nytt wärck wara. Hafwer och en bekant wijking eller siöröfware Ramunder med sine kiämpar här hafft sin bohning och skepzhampn, den der det stoorä bäriget, som öfwer staden hänger sitt namn Ramundershäll (nu Ramshäll) gifwit. Till det sidsta bewijsar det forna ordet kiöping, hwilket mehrendels dhe gamla städer tillägnas, honom wara af en ansehnlig ålder.

Dess situation och belägenhet är uthmedh siökanten i Östergöthland och en inwijk af Mare Baltico, Slätbaken benämnd, utj Hammarkinds härad, (utj berörde siöö hafwa alltid Mogata och Åå sockners landboor winternooth till hoopä, hwilka anno 1676 och Marti månad, utj en notedrächt bekommo en mächtig hoop med braxner, nembligen 6 tusende stycken. Item anno 1684 d. 12 martij utj ett notewarp 15 tusende braxner och ljdar) hafvandes elliest på den ena sijdan den fruchtbare och namn kunnige orten, emillan Wijka kallat, på den andra sijdan skogzbygd, som grantzar ihoop medh Tiusta härad, hwarifrån staden hafwer tiäru, bräder, masteträa och dylika saker till främmande at alläta. På alla sijdor om staden äro fruchtsamme äckrar, byrdige och liuflige ängar sampt rinnande bäckar tillfinna. Mitt igenom staden löper en åå, som om sommartijden och då tärcka är för handen, intet stoort anseende hafwer, men om wahren och då watuflod är,

som ofta nog
 skeer, och nu
 sidst år 1684
 flödade hon så
 högt, at watnet
 gick öfwer heela
 stadz kyrckie-
 gården och steg
 till en ain öfwer
 bänckerna i kyr-
 ckian, hwilken
 gång och alla
 broer borttogos,
 jämpte annan
 skada, som då
 tjade. Denne
 åän får först
 tillökning in i
 staden uthmed
 torget af een
 annan, som Lill-
 åän kallas, sä-
 dan och en
 straxt uthom
 staden af en,
 som kommer
 från Skinbärga
 och först af en
 insjö Strolån-
 gen kallat, bli-
 wandes åän då
 så stoor, at
 skuutor och an-
 dra fahrtig kan
 där upsegla, det
 man till förende
 up till sieltwa
 staden har kun-
 na giöra, då
 påhlarna, med

Stöckeröping vid 1600-talets början

enligt Sveecia antiqua. (Bildn ger en felaktig föreställning om stadens och byggnadernas storlek.
 Stenhus äro ritade i stället för trähus o. s. v.).

hwilka hon ännu utföre, är försedd, wore wid macht håldne, hwälwandes sig ytterligare med tåmeligit diupt watn utj saltsjön.

Bärget Ramundershäll, som omtalles, hänger så gott som öfwer en dehl af staden och en hoop huus är lijka som wid dess foote grundade, är och här åth södra sidan mähta högt, brandt och klippugt; hafwandes i sig åthskillige friske och springande kiällor, ja, som berättas, watn emoth sjukdommar tienligit. På en lijten plaan under bärget hafwer, effter lohren wijs, stått en hwippegalga, som folck ännu minnas; högre up utj berget står en amman, som delinquenter nu för tiden justificeras uti. Afwan på kullen äro slätter och någon opgiord åcker, sådan finnes där små skoug, kärr, moras och giöklar, som hafwa rudor och annan smålisk; dädanifrån stijger bärget till dubbel högd, hwarest en lijten, dock fiskriker insjö, Oxtorpsjön kallat, sig wijsar, därest på högsta klinten den ofwanbenämnde gamla bärigen sig låter finna, den där af stoor och grof gråsteen, förutan någon kalck och leers emillanslag är ihopsatt, och hinner till en särdeles tjäckhet och bredd, som emoth dess högö swarar, hafwandes af naturen och sin belägenhet en lämmelig fortification, med ingånger och portar som i andra fästningar försedd, hwilket alt klarligen än i dag synes; och är intet at twifla, at borgerskapet i förtijden ju där (då dhe så många reesor af fiendtlige anfall wore tillsatte) sin tillflycht, wärn och skydd hafwa söckt. Berättas och i deita berg finnas malm eller metall, hwilket at förlahra probermästare ifrån Kongl. Bergs Collegio här för någon tijd sådan warit och det försöckt, men hwarlöre där med-eij wijdare är fortfarit, kan man så egenteligen-eij wetta. Hwad Olaus Magnus utj sin historia skrifwer, det skulle här crijstall steenar finnas, är och icke länge sådan besannat. Då arbetsfolck wore uthe at jämbna wägen emellan staden och herregården Mämb hafwa dhe af bärget, sand, öör och klappersteen till sitt behooft lagit och i det samma funnit ett partie slijke steenar, som ännu äro hoos folck i staden och här i negden till fångs, somblige

så exact runda som nått swarf Wade klot, och andra aflånga och elliest af den skapelsen som fyr glaas, warandes af naturen så tillagade, at dhe äfwen som uthaf en kånstfaren hand slijpade, eldh uthaf soolen kunna uptända. Uthaf för den östra tullporten är den namn kunnige Ragnile källa belägen, som af forna tider varit och ännu är med ett trätorn öfwerbygd. Hon rinner allt stadigt både winter och sommar med en starck ström, dess watn är mähta klart och wäll smakande, hafwandes ett anseende af mineral, hwilket den röda materien där finnes och den blå hinnan, med hwilken hon öfwerdrages, synes bewittna, jämpte dhe många siuka, som watn där taga och dricka, som sig sådan där af bättre befinna. Om skiönt wintern aldrig så starck är, betäckes hon eller des watn aldrig med ijs, ja än mehr, när hon i nästliggiande åån faller, kan den sijdan uthmed hwilken hennes watn flyte, på ett långt stycke intet med ijs öfwerlöpas utan går öpen. Elliest är staden på alla sijdor med härg lijka som omgiordat, som den samma med dess ägor utj en krets omfatta.

Wij wehla nu komma till sielfwa staden, dess byggingar och dylijkt mehra, beskädandes först stadzkyrckian, hwilken är bygd uth med åån, med starcka påhlar fordomtjid dess grundwahl försedd, så at fast än hon på en sumpachtig ordt står, till detta eij lijdit något meen; hafwandes och rundt om sig och in wid kyrckomuren lummige och skiöne ask- och lönnträå. Hwad tijd och uthaf hwem hon är funderat kan man så wist eij wetta. Hennes namn och patronus, som man sub papismo kallade, är Sanctus Laurentius, hwilken och står uth på sacerstige gafflen måhlat med sitt halster och detta åhrtahl 1497 finnes och på norra kyrckiodörren hans bild rijtad och afmåhlat. När man där ingår, wijsar sig först orgelwärcket, bestående af 24 stämmor, i testamente donerat af Herr Jöran Holgersson Gera till Allendö 1560, som skrifterne och wapnerne betyga, utan twifwel för det grafställe han fram utj choret wid altaret hafwer, sampt den tillökning han af kyrckian på den norre sijdan kästat hafwer. När

man träder stoorä gången bättre fram, finnes under en kyrckioawalfwets bågä denne inscription: Dn Joannis Curati in Östrahusby, anno D:ni 1501. Sädan fram utj coret under taaket är beskrifwit Sal. Höglöflige konung Gustavi I:m, electio i coronatio conjugia, mörs ejus regniarum med sine äbretal; på sidan mit emoth principia regiminis Erics XIV. Den södra dören har på en sijde Sanctum Christophorum, och på den andra biskop Henrici Thomæ namn med en biskopstaf, hwarunder finnes denne skrift Anno D:ni 1498 comburebatur ecclesia in die Lamderti. Elliest finnes i kyrckian äthskillige grafstenar, som äro till 300 ärr, mehrendeis söndrige och förnötte. J den lilla choren, hwarest döpselsens sacramente förättas, hafwer den edle Gyllenstierna, af Fonglewijkz familien, sin graf och lägerstad, derest Herr Jöran Gyllenstierna med sin huus fru Christina Grijp anno 1576 äro jordsatte som epitaphium uthwijsar, och sedermera en annan, Herr Johan Gyllenstierna benämbd, begrafwen. Upp uthi tornet finnes twänne små kläckor af lämnelig ansehnlig älder, den ena är gulin 1474 och den andra och mindre något senare. I kläckstapeln finnes och twenne, den mindre gjord och stöpt anno 1577 och den större ähr 1627. Kalckar finnes twänne, något gamla, fast dess ährtahl är intet antecknad, der ena gifwen från Herrborum och den andra owist af hwem, bägge med munckstijäl ritade. Höglöflige i äminnelse Konung Göstaf den första har särdeles nådeligen beneficerat denne kyrckian, i ty han henna skänkt chronotijonden och några tompter till dess widmachthällande, sampt ett ansehnligt testamente utj penningar donerat, hwaraf hon sin byggnadt och reparation kan häjwa. Den andra kyrckian, som ännu är behällen, — kallas Sancte Dorothea elier Drotand, där uti landsförsamlingen sin gudztienst öfwar, ligger ock belägen uthmed åän på en högre ordt än den andra, och mitt emooth det nu warande hospitalet, om hwilket man i brist af nödige underrättelser intet stoort kan hafwa at säija och omskrifwa, utan som hon med tilliggande closter lärher hoos herr antiquarios wara bekant, will man det lembna.

Elljast hafwa här warit åthskillige kyrckior, capeller, closter och hospitaler, dhe där hoos oss föga mehr än till namnet kunnige äro: såsom Sancte Elians kyrckia, Helge Andes kyrckia, Sanctæ Trinitatis tempium et capella, Sanctæ Laurentii capello atque Sanctæ Joannis. Closter, som man af sägen här nedre kan wetta här warit Helge Andes huus, Fratrum minorum eller Gråbrödra closter, Santæ Georgii etc. Hospitalet det förnembsta, har warit där nu Drotens prästegård för tiden är, som dhe gamble qwarstående rudera och en gammal wijsa tillkänna gifwa. För warande tijdh är hospitalet byggt in wid staden på frälseägor, hwars rätt det ännu niuter, och är tagit af halfwa Boos gård, som hafwer warit tru Magdalenæ. Konung Carl Knutssons dotter och Herr Ifwar Axelssons Tottz, Gouverneurs på Gottland, huus fru, och som hon i Söderkiöping på sin gård Boosgård dödh blifwen och här begrafwen, det Messenius in Tumbis skrifwer, och förmodeligen sielf eller dess arwingar till siälagiift, som då gängse war, den dehlen ad pios usus förährat. Sedermera hafwa dhe andra höglöflige Swea konungar det med all konglig nåde och underhåld mildeligen omfattat, at dhe åländige fattige sin goda försärg där hafwa kunna. För det senaste in rebus ecclesiasticis är scholan, den där af äldren lærer æmulera med dhe äldsta scholar i detta stiftet, och hafwa fordom dädan wackra män till läderneslandzens dienst och nytta uthgått.

Man will nu tråda till civilia och i förstonne till stadzens rådstugu, den där lærer wara tämmelig gammal, men likwist till sin structur (och besynnerligen nu, sådan hon genom sorgfällig omwårdnad har, förledit åhr, fått så godt som en nyy skrud) sin lijke i Östergöthland eij hafwer. Har och ett högt torn, där utj en kläcka, som gutin är anno 1571, tillijka med ett stoort slaguhr, och utan på med twenne förgylte wijsare besijhrat. Man will och påminna at staden Söderkiöping sin egen stadslag haft, såssom Herr Siernhöök De jure svionum vetusto tillstår och bekänner den samma sielf sedt och genomläsit. Detta förutan finnes här en röd beslagen pergamentz skrefwen lagbook tämmeligen

gaumal, med detta sluth: completus est iste liber sub manu Konradi scriptoris, anno ab incarnatione domini 1387 circa Michaelis. Hwad elliest af stadzens skrifter och monumenter kunnat warit, är twifwels utan wid dhe mange farligheter han uthstått, förkommit, hwilka, när dhe äro träffade, dhe gode herrar, som historien och andra fädernes landzens antiquiteter berömligen handtera, sig närmare kunnigt hafwa. Byggningarna hafwa efter dhe förre tjiders wijs warit här wackra nog, som af qwarletworne kan skönias. Marcknader hållas här åhrligen twänne, den förre opå Erichzmässedagen och den andra och senare på Lars mässedagen, men för en tjid sådan är den marcknaden ifrån Larsmässedagen nu skutin och transporterad in på Bartholomæi dag. Högloflig i åminnelse konung Johan den 3-die har och förundt borgerskapet, som steenhuus byggde, 12 åhrs, och dem som trähus upsatte, 3 åhrs frijhet, som Kongliga brefwet anno 1572 wid handen gifwer. Kongl. Majjt. och chronan har och här, till rikzens behof och nödwändighet haft sine strand- och åbodas med proviant och victualiesaker den tijden wåhl förseede. In summa, denne staden har warit utj stoorit wårde och hållen för den förnåmbsta i Östergöthland, som synes af Herr Sten Stures bref de anno 1481, där han dess städer upräcknar, nämnes Söderkiöping aldra först.

Hwad märkwärdigt här sig tilldragit will man korteligen det härjämpte antechna, som först Kongl. crönningar, finner man Högloflige Konung Magni Ladulås drottning sin crönings list här hållit anno domini 1281. Anno 1302 är konung Birger med sin drottning Märta här chrönt, då han sin broder hertig Valdemar, som då hölt sitt bröllop med marskens Torkil Knutssons dotter, till riddare gjorde. Anno 1314 gjorde dhe swånke konung Birger sin troohetz eed i Söderkiöping, som af brefwet utj Erics Upsaliensis historia infört, synes. Hafwer och Engelbertus, som landzens förswahr sig åtog, åthskillige åhr och resor, med ständerna här möte haft och conference, Anno 1273 är och här hållen rikszdagh, då ibland annat och slötz

om flyttningen af Upsala dömbkyrkie ifrån gamla Upsala till Östra Årus, hwilket sedermera efter den romerska påvens samtycke och bewillande blef genom biskop Carolum utj Westeråhs fullgiort. Anno 1276 är sammalunda en herredag här hållen. Anno 1318 wart konung Birger här med sitt krigzfålek slagen och flydde till Gottland. Anno 1359 hafwer skett förlikning emellan kong Magnus Erichsson och rikzens ständer utj några måhl. Sammaledes 1438 wart möte om några saaker. Anno 1436 är af rikzrådet gifwit dhe andeligom privilegier här i staden. Anno 1441 samma stand gifne några förordningar. Anno 1523 är rikzdag här hållen och bref avgädt till kong Frederick i Danmark om den fångne herr Sten Stures hussfrus och andra förnämlige matroners restitution ifrån det fängelsse Christiernus 2dres dem hade utj häftadt, jämpte andra handlingar, som då afgiorde blefwo. Anno 1522 ankommo hijt till hambns 12 danske skepp konung Gustavo 1:mo till hjelp. Anno 1513, 1517, 1521, 1524 och 1531 äro af Sweriges konungar staden priwilegia nådeligen förundte. Anno 1567 sub Erico XIV är staden senaste gången af dhe danske blefwen plundradt och förbränd Sanctæ Barbarædag, som kyrckiorechningarne förmähla. Anno 1591 ähr här omkring staden riddare synn hållen, huru wijda stadzens jurisdiction sig sträcka skulle. Anno 1595 är sidsta gången hållen riksdag i Söderkiöping och då är wordit handlat om kong Sigismundi och kong Carl den 9des handlingar. Hafwer och konung Carl den 9de utj sin regementztijd låtit uprätta här i Söderköping mynthuus, så at där af ännu en gård kallas Myntemästaregården. Item har här och wart booktryckerij, som förmenes wart det första och äldsta utj Sweriges rijke. Sanctæ Birgittæ lijk är och siöledes ifrån Rom hijt anländt och med stoor process emottagit. Elliest hafwa förna konungar och dhe förnämste af ridderskapet till denne orten haft ett stoor behag, upbygd Stegeborg, som mächta gammalt är och åhskillige äfwentyr af fiender så med demolerande och andra wåldsamerheter uthstådt, hafwer och i förtijden wart bygd på ett annat ställe,

än nu befinnes, warit denne ortens goda wärn och beskydd, om hwilket alt man kunde widlöfteligare skrifwa, om det till detta wärcket hörde. På Lilliestad gård, som ligger här strax wid ååmun, är Gunilla Bielecke, konung Johans den 3dies drottning född, och finnes här ett hennes bref hon sielf underskrifwit men innehållet aff föga wärde. Mämb är och ett gammalt herresäte uthmed siökanten belägit. Ytterst och till ett sluut, will man ihugkomma stadzens wapn och insegel, som brukas i dess sigill, och har det fordom bestått af een grijp, men sedermera förändrat wordet till 3 strömmar med 9 st. stiernor. Detta är, man korteligen om staden Söderkiöping har kunnat anteckna, warandes man och i den säkra och otwifwelachtige tanken, at hoos dhe höga och förnähme herrar, som detta wärcket under händer halfwa, ju ymnigare efferättteisse finnas lährer!!!

Datum Söderkiöping d. 30 Januarii anno 1691.

Jöns Cedermarck.

Consul sudere. regius.

UR GAMLA PAPPER I SÖDER- KÖPINGS STADSARKIV

EN RÅDMANS KLAGAN

AV PROVINSIALLÄKAREN DR. A. O. BERGGQUIST

Vid genomgående av en del papper i Söderköpings stads arkiv påträffade undertecknad nedanstående skrivelse, vilken ej är utan ett visst intresse såsom belysande dåtida förhållanden inom samhället.

Ödmjukt Memorial Till Söderköpings Loilige Magistrat!

Alla Embetcorpser inom vårt kära Fädernesland äga begravningshjelp utom Söderköpings Magistrat som genom disharmoni och villrådighet utestänger sig själf från åtnjutandet af Kongl. Maj:ts nådigste afsigter, men om mina kamerater ej vill åtnjuta eller ej anser sitt sterbhus behöfva, kan icke deras skänk till Stads-Cassan betaga mig att utlå den rätt som uråldriga författningar och Kongl. Maj:ts aller Nådigste Förordning, som här i Rubrik Kongl. Maj:ts Nådigste Förordning angående Begravningshjelp för Sevile Embetsmän äfven av indelta lönen, utkommen år 1823 tillägger mig; jag får till öfriga magistratens ledamöter hemställa mitt project till en Rådmans Begravningshjelp neml.: Hälften af en Rådmans Contanta Lön 6 R:r 32 sk. B:co; indelt lön äger en Rådman 8 Tunl åcker som nyttjas i Tredings säde, men för mera billighet upptages blott i tvåsåde, utgör således i årligt utsåde 4 Tunnor, hvar

af hälften blifver 2 tunnor beräknadt efter 7:de kornet, utgör tillsammans 14 tunnor Spannemål; Rådmännen äga elven på lön Rådmansängen kallad, hvarpå i medel-år skördas 4 lass hårdvallshö, hvarå hälften upptages med 2 lass. Förbemälte spannemål och hö skall enligt Kongl. förordningen förvandlas efter det årets markegång, som varit näst före ledamotens dödsfall.

Af förberörde Nädigste Förordning finnes afsigten att spannemål och hö skola efter markegång så tidigt förvandlas att det kan begagnas till sitt åsyftade ändamål, på sådan grund är min tanke, att Magistraten genast vid den döende ledamotens afgång uträknar spannemål och hö i penningar samt dem utasignera och tillställa sterbluset så tidigt eller inom 2:ne dagar, att de till tröst åt Enka eller Barn för ändamålet kan begagnas.

Jag har väl erfarit hos någon af Magistratens Ledamöter den icke ogrundade tanken att begravningshjelpen af den kontanta lönen skall besparas. Intill år 1784, om jag minnes rätt, gick på detta sätt till, men i början af samma år skulle två Rådmanstjenster besättas; då Borgmästaren De la Rose föresåg, att kandidaterna till nämnda sysslor skulle blifva stadens och det allmännas männer, som icke inträffade med hans lynne, då tillställde han före valet, att kontanta lönen för de tvenne blifvande yngsta Rådmännen skulle indragas, hvarigenom besparingen sattes i oreda och begravningshjelpen försvann, i följd hvaraf jag som Rådman har i 14 å 16 år tjänt utan contant lön, likaså de öfriga Rådmännen; denna tvungna och olagliga indragning som skedde emot dåvarande allernädigste fastställde stat, kan icke tillika medtaga begravningshjelpen för Rådmännen, som i stället för h a l f v a, hafva i så många år besparat hela lönen.

Om Herr Borgmästaren och Notarien till begravningshjelp hafva besparat något av sine contanta löner, är en sak som jag icke vet, men om så icke skett, så kan det ej betaga deras rätt till begravningshjelp af

den indelta lönen, hvarom ingen besparing är möjlig eller i Kongl. Maj:ts Aller Nädigste Förordning Befaldt.

Jag förstår icke annat än att det enda som kan komma under Magistratens betänkande så är det kornet af åckern, men då hvar och en oekonom känner att en väl häfdad åcker gifver till och med 10:de kornet och deröfver; så är icke 7:de kornet för högt beräknadt, detta anser jag bör stadgas, dels på det att en död vänn eller ovännns sterbhus må få lika rätt, dels för att nya öfverläggningar om kornet må vid inträffande dödsfall undvikas och sterbhuset ty medelst icke uppehållas från sin snara rätt. Dock äger Lofliga Magistraten rätta de misstag, som möjligen kunnat åtföljt min 85 års ålder. I öfrigt tror jag att äldre författningar och Kongl. Maj:ts Aller Nädigste Förordning är nog upplysande i ämnet, men skulle min tanke hos Magistraten icke vinna pluralité utan ämnet förefalla mörkt, hvilket någon annan stat icke lär finna det, och jag således här skulle lemnas utan hopp för mitt sterbhus, så anhåller jag, att genom Protocols utdrag eller anteckning på detta mitt memorial få Magistratens beslut, så att jag icke såsom besvärande utan såsom Magistrat må med dess brefpost till Konungens Respective Befallningshafvandes prövning öfverlemnas min rätt.

Dock anhåller jag att detta mitt anförande icke må blifva liggande på bordet, på det jag, som föreser ett fattigt sterbhus och är så nära grafvens brädd, må få den glädjen att saken blifver uppgjord medan jag lefver.

Söderköping den 16 januari 1829.

P. Wikström.»

Författaren var den då något mer än 85-årige vice häradshövdingen och rådmannen i staden Per Wikström och det är mot ingen mindre än stadens borgmästare, herr Lorentz Isak de la Rose, han riktar den beskyllning, att han, i viss mån för att så att säga »komma åt» en misshaglig person, skulle ha genom

sina åtgärder berövat i stadens tjänst anställda personer den skäligen blygsamma ersättning de för sina uppdrag voro berättigade att åtnjuta.

Ursprungligen torde såväl borgmästare som rådmansbefattningarna ha varit och även allmänt uppfattats såsom rena hedersposter och sannolikt oavlönade. Att för dylikt mottaga någon lön ansågs nästan kränkande för självkänslan. »Sådant kommer ryttare och knektar till», hette det år 1561. I mån som arbetet ökades och borgmästare och råd övergingo från att vara privata yrkesutövare, köpmän el. dyl., som hade sysslan som en ren bisyssla, till att bli rena yrkestjänstemän, på vilka speciella utbildningskrav ställdes, måste också fordran på bestämd lön för arbetet i stadens tjänst krävas, särskilt för borgmästaren, vilkens tjänst blev vederbörandes huvudsysselsättning. I samband härmed blev det ock nödigt att minska antalet borgmästare och rådmän. Borgmästarna hade ofta varit två eller flera och rådmännens antal i en del städer hade uppgått till 15 och ändå flera. I 1734 års lag bestämdes att rådstuvurätt var domför med endast fyra rådmän, och 1800-talet medförde ytterligare minskning i magistratsledamöternas antal. Ett bestämt steg, som för all framtid fastslog borgmästarens egenskap av domare och därigenom ock vid val i viss mån inskränkte väljarnes (borgerskapets) frihet var den år 1749 antagna föreskriften, att »akademiskt intyg öfver tillfredsställande kunskaper i lagfarenhet» var en nödvändig förutsättning för erhållande av förslag till borgmästaretjänst. Under 1600-talet och långt senare fastställdes de för magistraten uppgjorda stater av Kungl. Maj:t och medgavs också att om inkomsterna voro för små att fylla behoven »måste bristen på hvars och ens aflöning proportionaliter ankomma». Att en dylik av förhållandena påkallad lönereduktion ej skulle av vederbörande tjänstemän ses med blida ögon, ligger i sakens natur och man må ej förundra sig däröver. I stället för att såsom nu för stadens behov uttaxera det i utgiftsstaten bristande beloppet, reducerade man tjänstemännens löner och så var skadan hjälpt. Denna

stadens rätt kunde ju ock vid tillfälle begagnas att straffa eller skada en misshaglig person och det synes vara något dylikt vår rådman här vill gå till rätta med. Man må ock förstå, att den tidens löner ej voro så stort tilltagna, att de kunde tänkas tåla vid någon väsentlig minskning. Den av Kungl. Maj:t för år 1767 fastställda stat upptager borgmästarens lön till 33 R:dr och 16 sk. samt rådmanslönen till 6 R:dr och 32 sk. (av rådmän funnos då 6 st., varav 2 utan kontant lön). Härtill kom för borgmästaren 8 och för var och en av rådmännen 2 tunnland åker samt äng som beräknades giva 4 lass hö. En i sanning föga betydande ersättning, även om man lager den tidens penningvärde med i beräkningen. Utom dessa ersättningar vill det synas som i de civila tjänstemännens löner ingått en viss procent på lönen såsom begravningshjälp — och då ingen kontant lön utgick kunde naturligtvis heller ingen begravningshjälp utgå. Tydligt är, att rådmannen Wikström (han hette Per Wikström, var född i Björnsäter 27 dec. 1743, kom till Söderköping 1784, var vice häradshövding, stadsnotarie och rådman här samt dog härstädes den 21 april 1832, sålunda nära 90-årig), vilken såsom han själv säger »föresåg ett fattigt sterbhus», ville göra detsamma en hjälp, om det vore möjligt. Han var gift med Dorothea Maria Lästbom från Amål, född 1755, död i Söderköping 6 april 1830, ett år efter här relaterade skrifts ingivande och två år före maken.

Den händelse med avseende på rådmanslönerna på vilken W. syftar, ägde rum år 1784, då det den 29 mars hölls allmän rådstuga under ledning av borgmästaren de la Rose.

Lorentz Isak de la Rose var född 11 juni 1746. Son av borgmästaren och postmästaren i Skarör Leonard de la Rose, stud. i Lund 1763, hovrättsexamen 1770, borgmästare i Söderköping 1776—1808, död på Bosgård vid Söderköping 6 febr. 1817, gift i Vreta Kloster 9 sept. 1785 med Anna Maria Älf, prästdotter och född i Vårdsnäs 5 april 1752, död i Söderköping 1 febr. 1837; begravna äro de båda sannolikt i Söderköping,

ehuru deras gravstenar ej kunnat återfinnas. Omnäm-
nas ej i Ulanders beskrivning över kyrkorna här.

Av protokollet framgår nog att vänskapen mellan
en del av borgerskapet och magistraten ej var så stor.
Huruvida den gode borgmästaren verkligen var den
intrigmakare, som rådman Wikströms inlaga vill göra
honom till, är ej så lätt att avgöra. Född och upp-
vuxen under den ur politisk synpunkt sorgligaste delen
av vår historia med alla dess intriger och dess mut-
system, kan man säga att han gått i god skola. Fadern
var riksdagsman — mössa — för Skanör vid riksdag-
arna från 1760—1779 och själv representerade han
Söderköping vid 1789 och 1800 års riksdagar.

Allnog vid ovan nämnda rådmansval, då tvenne råd-
manssysslor voro lediga och skulle besättas, framhölls
till borgerskapets begrundan bland annat (troligen av
borgmästaren) »att som stadscassans inkomster årligen
blifvit förminskade, samt derutur måste utgå årliga
intressen — — till publique byggnad, så att inkomster-
na hädanefter ofelbart blifva otillräckliga till Magistra-
tens och betjeningens aflöning, jämte flera, årliga, ound-
gängliga utgifter, det måtte alltså, de nu ifrågavarande
rådmäns löner blifva indragna, på det sätt, att de nu
blifvande Rådmän likaväl komma till beständig lön efter
stat, så snart någondera af nuvarande ordinarie Herrar
Rådmän komma undan, antingen genom befordran eller
dödsfall». Härefter upplästes dels förordningar angä-
ende rådmansval, dels ock ansökningar till de ifråga-
varande sysslorna. Huru irriterad stämningen var
framgår av protokollets upplysning att »borgerskapet
undarbåde sig att blifva uppehållna med de flere ut-
komne förordningars uppläsande, hvars innehåll vore
dem förut bekant» samt »förklarade sig enhälligt nöjda
att votera med öppen och liflig röst», dock med reser-
vation av en rådman (?) Lindstedt att detta ej borde
blifva ett prejudikat för framtiden. »Hvarpå», säger
protokollet, »bemälte Lindstedt angående Rådmanslö-
nernas indragning anförde med egna ord följande: —
— — har gifvit mig anledning att vid detta tillfälle
högtärade Magistraten och samtliga Borgerskapet före-

draga om icke de herrar Rådmän som i dag blifva kallade till de lediga Rådmanssysslorna, böra tjena utan lön till dess ledighet existerar, och allt framgent härmed continuera, hvilken besparing då skulle tillfalla stadscassan, och hvarigenom bemälda cassa, som nu är alldeles utblottad, kunde bliva iståndsatt, att fullgöra de utbetalningar, som utur samma cassa nödvändigt böra ske. Denna sak är efter min mening så mycket angelägnare för vår fattiga stadscassa, som den helt säkert numer blifver uti än mera beklagansvärdt tillstånd, då arrendeåren af stadsäkern tilländalöpa; och derföre har så mycket mera funnit min borgerliga skyldighet vara att denna sak vällofliga Magistraten och respective Borgerskapet i mycken välmening underställa.»

Borgerskapet visade sig likväl ingalunda utan vidare sentera detta sätt att spara utan »propositionen besvarades dels med ja och dels med nej»; vid därefter anställd votering segrade nej-rösterna, vilket enligt protokollbettydde att de nu blivande rådmännen icke skulle bekomma någon penningelön förr än vid någon ordinarie ledamots bortgång men »att de borde komma i åtnjutande av den lön de afgångne Rådmännen innehafva i åker och äng».

Efter dessa preludier kommer valet och nu kommer en överraskning. Till lediga sysslorna hade såsom sökande anmält sig: studenten Jean Petter Widegren*, förre stadsbokhållaren Olof Peter Tempelman** från Norrköping samt Tingsskrivaren Lars Olof Nystén; vid valet till den första platsen erhöill en, som ej sökt den-

* I Östgötars Minne av K. G. Odén uppgives att Widegren redan 1783 var rådmän i Söderköping, en uppgift som måste betecknas såsom felaktig. Han var infödd Söderköpingsbo, född 1747, fadren skräddare härstädes.

** Född i S:t Johannis 14 april 1738; fadern kyrkoherde i Östra Stenby. Kanslist vid rådhusrätten i Norrköping 1762. Stadskassör därstädes 1764, stadsbokhållare 1767, avsatt 1775. Död i Norrköping 26 aug. 1808. Synes ha varit ett skälligen misstänkt subjekt.

samma, nämligen bagaren Bengt Wingmark, högsta röstetalet 268, och vid valet till den andra platsen erhöll studenten Widegren 216 röster. »I följe alltså af denna förrättning har Bagaren Bengt Wingmark och Studenten Johan Petter Widegren erhållit de flesta rösterna; hvaröfver detta protokoll jämte behörig expedition skall utfärdas till Kongl. Maj:ts Höga Befallningshafvande; hvarom Borgerskapet kungjordes och afträdde».

Det är givet att detta tilltag att utan vidare indraga stadstjänstemannalöner ej kunde undgå att ådraga sig en viss uppmärksamhet om det och ej kunde bli föremål för beivran, då det stod i överensstämmelse med förordningar och allmän åskådning. Wikström har tvevelsutän redan vid sin hitkomst erhållit kännedom om vad som förefallit, ehuru han intet kunde i saken åtgöra. Därtill kommer att han vid sitt första uppträdande här i viss mån var beroende av magistratens, ej minst borgmästarens, välvilja, då han av protokollen att döma ofta nog uppträdde såsom dennes vikarie. Detta skedde första gången redan sommaren 1784, i det § 5 i magistratens protokoll av 5 juni s. å. omtalar denna högviktiga händelse i ordalag, som det vore synd att undandraga läsaren:

»Sedan höglöfliga Kongl. Göta Hofrätt, herr Borgmästaren de la Rose meddelta tjänstledighet, blifvit uppläst, lemnade bemälte Herr Borgmästare dess domsäte, hvilket intogs af Herr Auscultanten P. Wikström, efter Högbemälta Kongl. Hofrätt honom meddelta Förordningsbref af den 18 maj: sistlidn., hvilket jemväl nu uplästes och exhiberades.»

Sedermera skyttar han ofta nog i protokollen såsom borgmästarens ställföreträdare och blev slutligen själv rådmän härstädes.* Det var på grund av personlig

* Han hade då sedan 1 sept. 1784 varit stadsnotarie här, till vilken syssla han på grund av »lit, kunskap och skicklighet» antogs och fick avlägga skriftlig ed, sedan det hopp om »förbättrad lefverne», man hyst om företrädaren, en ej sällan i akterna förekommande notarie Hallberg, gått i qvav.

erfarenhet under många år, 14 å 16 år, säger han själv, som han i sin ålders höst ingav det ödmjuka memorial, som här citerats. Själv var han ju mer än 85 år och hans maka 77 år och man kan endast berömma hans energi och omtanke att begagna alla de lagliga medel, som kunde stå honom till buds, att lindra sin eventuella länkas lott. Tvivelsutan har han varit på ekonomiskt obestånd och det är ej utan ett visst vemod man läser skildringen av åldringens kamp för brödet åt henne, som han trodde skulle överleva honom.

Den åberopade författningen har ej kunnat återfinnas. Däremot har jag från kungl. handels- och finans-expeditionens registratur 1823 skaffat mig en avskrift av ett kungl. brev till Landshövdingeämbetet i Blekinge av den 19 aug. 1823, varav det synes otvetydigt, att sterbhusdelägare efter »militaire och civile» löntagare ägde rätt till begravningshjälp, vilken utgick med de efter dödsfallet följande 6 månaders både kontanta och indelta lön.

Huruvida vår rådman lyckades i sina bemödanden, har ej varit möjligt att utröna, då samlingen av magistratsprotokoll för åren 1827—1835 förte stora luckor. Kanske föreföll ämnet såsom klaganden själv skriver »mörkt». Kanske har han erhållit protokollsutdrag och satts i tillfälle att »till Konungens respective Befallningshafvande öfverlemna sin rätt» eller ock har möjligen hans i slutet av brevet gjorda anhållan, att hans anförande ej »måtte blifva liggande på bordet» ej bifallits utan detsamma visserligen föredragits men lämnats utan avseende, eller blifvit bordlagd och sedermera som så mycket annat, glömts. Huru som helst, den för vilken han stred, makan, dog redan året därpå och efter ytterligare tvenne år avled han själv vid en uppnådd ålder av något mer än 87 år. Han fick sålunda i ej mindre än 15 år överleva sin antagonist, borgmästaren. Nu äro de borta och deras strider glömda. Ej ens en vittrande minnessten utvisar, var de sova den sista sömnen. Vid ett genombläddrande av några av ålder gulnade blad i vårt stadsarkiv ha deras gestalter skymtat för mitt öga; den förmögne borgmästaren, och

kanske en smula maktsträvaren och intrigören, med det adliga namnet, och den ännu på gravens brädd för sin, sina ämbetsbröders och sina efterlevandes rätt med alla lagens medel kämpande rådmannen.

Det är en liten tidsbild och har du, min läsare, ej funnit min lilla framställning allt för tråkig, skulle mitt ändamål vara vunnet.

Använda källor:

Dombok och Magistratsprotokoll 1784.

Magistratsprotokoll 1827—1835.

Utredning ang. vissa spörsmål rörande städernas domstolsvåsen av Vilh. Herlitz.

Svenska Riksdagens Borgarstånd 1719—1866.

Personhistoriska anteckningar av Viktor Winqvist.

Östgötars Minne — K. G. Odén.

DROTHERM

NÅGRA ANTECKNINGAR OCH REFLEKTIONER AV KONTRAKTS
PROSTEN K. TÖRENFÄLT

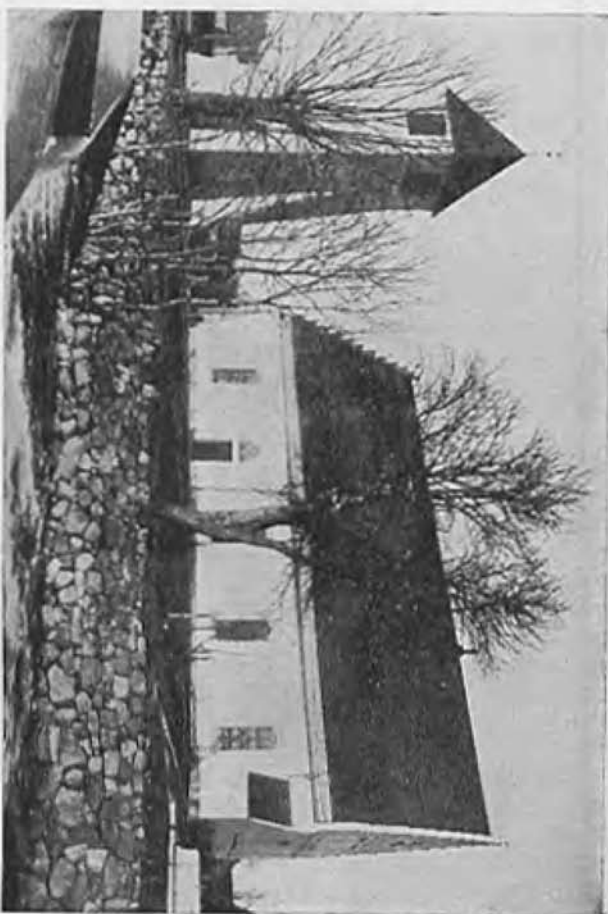
Drothems historia förlorar sig i medeltidens natt. Själva namnet har under tidernas lopp haft en hel rad växlande former Drotten, Drotand, Drottin, Dorotea även S:t Trinitatis. Ehuru Drothem till sist blivit det officiella namnet, synes S:t Drottin ur både historisk och estetisk synpunkt vara att föredraga. Måhända skulle det också vara både möjligt och lämpligt att härvidlag åstadkomma en korrigeriug.

Med det närbelägna Söderköping ha församlingens relationer naturligtvis alltid varit synnerligen livliga. Åren 1629—1652 var Drothem annex till staden. Från detta övervålde lyckades Drothemsborna snart frigöra sig. Svårare har det i senare tider varit att skydda sig mot stadens önskan att utvidga sig på grannens bekostnad. Lika förklarlig sig denna strävan från stadens sida varit, lika självfallet är, att den ej i Drothem kunnat mötas med någon sympati. Vid nyåret 1918 företogs en inkorporering av det s. k. egna-hemsområdet, varvid helt hastigt omkring 375 personer flyttades över från Drothems till Söderköpings församlingsböcker. Inom stadens område ligger Drothems kyrka, ett förhållande, som väl icke alldeles saknar motstycke å andra håll, men dock torde få anses vara rätt sällsynt.

Vad man i övrigt känner om Drothems historia är på det närmaste förknippat med socknens kyrkliga förhållanden. När kyrkan byggdes är obekant. Äldre forskare uppge, att den är från kristendomens första tider i vårt land. Prosten H. Ulander har i sin förtjänstfulla bok om Söderköpings och S:t Drottens kyrkor velat hävda den uppfattningen, att kristna församlingar fun-

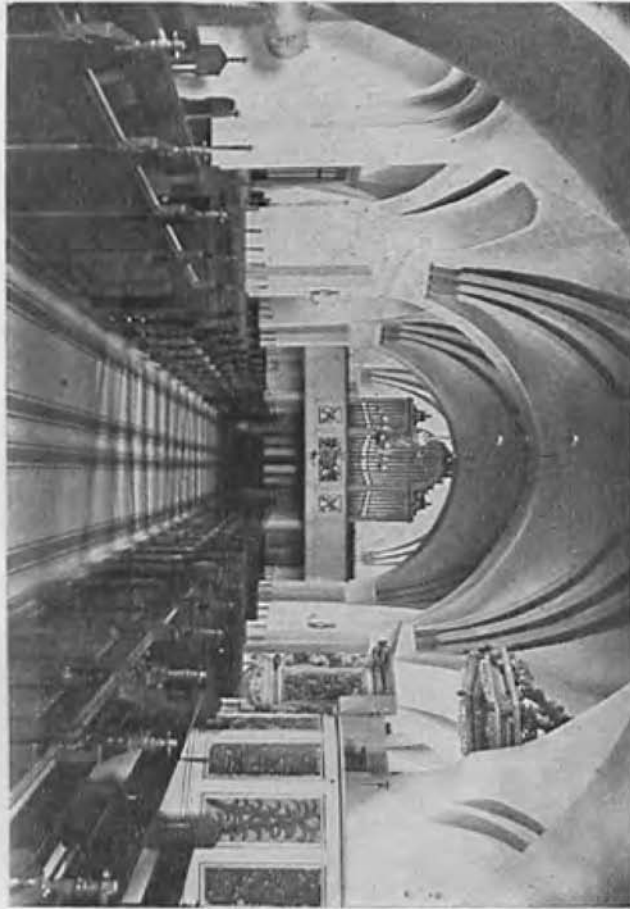
nos här och där i Sverige långt innan Ansgar började sin verksamhet här i landet. Om Drothems kyrka säger nämnde författare: »Den kan antagas till sin äldre del härstamma från 600- eller 700-talet e. Kr. eller äga den höga åldern av 1200—1300 år». Andra forskare ha dock velat förlägga kyrkans begynnelse till en betydligt senare del: mitten av 1200-talet. Vare härmed huru som helst, uppenbart är, att den under tidernas lopp undergått åtskilliga ombyggnader och förändringar. Någon närmare beskrivning av kyrkan torde här ej behövas, då nyssnämnda arbete av prosten Ulander säkerligen är bekant för alla läsare av S:t Ragnhilds Gilles årsbok. Som ett personligt intrvck må dock sägas, att Drothems kyrka av flera skäl är att räkna som en av de förnämligaste pärlorna bland stiftets många sköna tempel. Dessa fasta trygga pelare, som trotsat seklerna, giva sinnet en stämning av ro och frid, och inom dessa ålderdomliga murar, där så många generationer firat gudstjänst, får man starkt en förnimmelse av det gammaltestamentliga ordets riktighet: Här är förvissa ett heligt rum, och här bor sannerligen Gud. Erkännas bör också, att församlingen visat sig vara angelägen: att väl värda och akta denna dyrbara klenod. En betydande reparation undergick kyrkan på 1890-talet, en del ännu bevarade konstverk restaurerades nio-tetsfullt år 1922, och år 1923 lät församlingen införa värmefedning, en anordning, som på grund av särskilda förhållanden blev rätt så dyrbar. Nedslående är emellertid att läsa ett par äldre sockenstämmoprotokoll från 1800-talet, där det berättas, att en del av kyrkans gamla tillhörigheter »försålles». Man häpnar över en sådan upplysning, även om försäljningen skedde till offentliga samlingar, men det måste ihågkommas, att förståelsen för gamla konstföremål var vid denna tid överallt synnerligen ringa. Numera är lyckligtvis intresset för våra gamla kyrkor och deras ännu bevarade värdeföremål så stort, att en dylik vandalisering vore otänkbar.

Kyrkoherdetjänsten i Drothem var sedan urgamla tider ända till 1700-talets slut förenad med predikantbefattningen vid det s. k. Söderköpings hospital. Präs-

Drottens kyrka och klockstapel, sedda från söder.

terna i Drothem kallas därför i äldre handlingar »capellaner och predikanter i Drotens». Den s. k. Series pastorum, numera förvarad i Vadstena landsarkiv, talar om en lång rad av kyrkoherdar i Drothem. Den förste, som fått sitt namn bevarat till eftervärlden, hette Nicolaus, han nämnes i handlingar år 1409. När Sveriges folk år 1593 som en man samlades omkring Uppsala mötes beslut, satte även Drothems dåvarande kyrkoherde, Canutus Erici, sitt namn under »Uppsala-pergamentet». Efter reformationstidens kämpar komna stormaktstidens myndiga präster. Arvidus Olavi, som var kyrkoherde i Gryt, kom allvarligt i delo med sina församlingsbor därstädes, vilka klagade på honom hos domkapitlet, bland annat anförande den kuriösa anklagelsen, att »han ej brydde sig om att hälsa på dem». Han blev då av drottning Kristina förflyttad till Drothem, och där synes han ha levat i bättre samförstånd med sin församling. Av domkapitlet fick han det erkännandet, att han var »en berömlig man, skicklig botaniker och framstående predikant». En hans efterträdare, Olavus Printz, fick sin sista viloplats i Drothems kyrka »vilket tempel han väl förestått och skönt bepryda lätit», som man ännu läser på hans gravsten i koret. Under 1700-talet börjar en ny prästtyp att framträda, en smula förfranskad, men med starka inslag av humanistiska och politiska intressen. Då för tillsättningen av prästerliga tjänster ej fullt säkra former voro givna, gavs ofta ett visst spelrum åt allehanda intriger. Man anar något av detta, när man läser om Olov Granqvist i början av 1700-talet, att han kommit sig fram i världen genom rekommendationer av »den höga personen grevinnan Agneta Lillie på Lötstad slott». Alldenstund adeln vid denna tid ännu hade ett betydande inflytande i samhällslivet, var det naturligtvis en stor förmån att ha adliga släktförbindelser. Likväl får man väl hoppas, att det inte bara var sådana heräkningar, som bestämde saken, när ovannämnde Olov Granqvist triade till den »dygdädda och äreborna jungfrun» Ingeborg Brita Ridderborg och fick hennes ja. En av de mest framstående kyrkoherdar, som funnits i Drothem, var

Drottens kyrka: Mittskeppet, sett från altaret.

Johan Arvid Vallbeck, som innehade tjänsten åren 1795—1821. Han byggde den nuvarande prästgården med stora uppoffringar ur sin egen kassa. Om honom säger hans minnestecknare: »Hans egeenskaper behövde endast bliva kända för att bereda honom alla rättsinnigas aktning och kärlek. Han hade dock mycken möda att främja ordning och skick bland de åhörare, som han aldrig tröttnade att upplysa och vägleda». Av präster i senare tider kan nämnas Jean Wathier de Besché, som på 1870-talet residerade i Drothems prästgård. Han var en mycket originell man, och en mängd anekdoter cirkulera ännu om honom. Livligt och verksamt intresserade han sig för litteraturen, kanske dock mindre för den teologiska än den dramatiska. Till hans beröm må dock nämnas, att han lät ordentligt inbinda den i sakristian förvarade Gustav Vasas bibel, som därigenom räddades från förstöring. Det är med förklarlig stolthet man i Drothems kyrkoarkiv kan peka på en sådan raritet som denna bibel, den torde vara rätt sällsynt i våra kyrkor. De båda senaste kyrkoherdarna J. A. Ahlberg, som lyckligt förde kyrkorestaureringen i hamn, och den blide vänsälle Carl Magnus Johansson, vars minne ännu lever älskat i församlingen, vila båda på Drothems kyrkogård.

Ett flyktigt bläddrande i gamla protokoll låter oss ana, hur patriarkaliskt pastor och kyrkoråd i gångna tider bestämde över församlingsbornas religiösa och moraliska förhållanden. Vid sockenstämmorna synes det i allmänhet ha gått lugnt och fridfullt till. Om svårare strider och slitningar tala icke protokollen. Förhållandet mellan prästerskap och församlingsbor har tydligen också varit det bästa. Dock kan även det kristligaste tålmod någon gång taga slut, såsom då en vice pastor vid ett tillfälle på 1840-talet höll en dun-drande straffpredikan vid sockenstämman över det inrotade oskicket att kyrkobesökarna ofta togo sina hundar med sig till kyrkan. Det vore föga uppbyggligt, menade den gode pastorn, att behöva irån predikstolen åskåda »dels kyrkobetjäningens fejd med de oskälige djuren dels dessa senares inbördes fejd». För-

samlingsborna lovade högtidligt, att detta missförhållande skulle upphöra. Rätt anmärkningsvärt är, att vid flere tillfällen klagas över den »inom detta samhälle grasserande spelpassionen, särdeles lotterispelet». Även andra synder och dårskaper påtalades vid stämmorna. Dock må man vid detta komma ihåg, att det är just missförhållandena, som bliva omtalade och pro-

Drothems kyrka: Helgonbild från katolska tiden.

tokollförda. Det ljusa, trogna och vackra fromhetsliv, som helt säkert fanns på folkdjupet, och som närdes av kyrkans gamla uppbyggelseböcker, bibeln och psalmboken, det fanns ju ingen anledning att göra till föremål för stämmornas behandling. Med tanke på nutidens förhållanden är det emellertid ganska vemodigt att läsa ett gammalt sockenstämmoprotokoll, där kyrkoherden »vänligen» uppmanade sockenborna, att vid den heliga nattvardens undfående »gå vördsamt och varsamt till altaret för att därigenom all den stora

trängsel må undvikas, som nu ofta vid nattvardsgångar råder särdeles bland ungdomen».

Den nuvarande prästgården byggdes, som förut är nämnt, i slutet av 1700-talet. Den är belägen på ruinererna av medeltida byggnader; det uppgives, att ett Johanniterkloster här varit beläget. Ehuru ruinererna aldrig blivit utgrävda, synes det antagligt, att här har funnits ett helt komplex av byggnader. Om detta kloster saknar man dock närmare underrättelser. Att den lutherska prästgården vilar på grunden av Johanniter-riddarnas gamla hus, är ju även det en påminnelse om sambandet mellan olika tider i vår kyrkas liv.

I kyrkans sköte har här som överallt annars skolväsendet vuxit fram. Reformationen ålade prästerna, att med hjälp av klockare och andra, »som därtill tjänlige äre», lära folket läsa i bok. Vad som kunde inhämtas, kontrollerades på de s. k. husförhören, vilka för folkbildningen i gamla tider torde ha spelat en långt mera betydelsefull roll, än vad nutidens människor föreställa sig. Sedan folkskolestadgan kommit till år 1842, skyndade sig Drothems församling att utse en skolstyrelse. Dess första sammanträde hölls den 20 juli 1843 och öppnades av den gamle kyrkoherde Jarchow med ett tal, vari han franhöll »nödvändigheten av en ändamålsenlig handläggning av den samhällsangelägenhet, som utgör föremålet för skolstyrelsens överläggningar, anordnandet av en hittills alltför kännbart saknad anstalt för släktets andliga bildning». Skolrådsprotokoll och stämmoprotokoll från denna folkskoleväsendets första tid överflöda av prästerliga förmaningar till församlingsborna att göra de för skolans bästa nödvändiga offren. Dessa förmaningar synas också i allmänhet ha blivit åttlydda, men svårt var att få lämpliga lokaler och lämpliga lärarkrafter. Det tog därför tid, innan skolväsendet kunde fullt organiseras. Man började med ambulande skola för hela socknen. Småningom blev denna förvandlad till en fast skola för Grimstad-roten. År 1857 anordnades en ny fast skola i Evertshöim, vartill kom år 1868 en tredje i Slintorp, numera i Brotorp.

Efter hand hava även småskolor inrättats inom samtliga dessa rotar. Från och med nästkommande hösttermin är vardagsläsning införd i samtliga skolor, och den nya undervisningsplanens bestämmelser i övrigt genomförda. Även fortsättningsskolorna inom församlingen hava numera omordnats efter 1918 års stadga såsom allmänna, obligatoriska och 2-åriga. Man torde därför med fog kunna säga, att beträffande skolväsendets ytt-

Drothems prostgård.

re anordning har församlingen gjort, vad som varit möjligt att göra. Av de många goda och trogna krafter, manliga och kvinnliga, som under årens lopp arbetat inom Drothems skolväsende, bör särskilt nämnas kantor J. A. Westerén, numera pensionerad och bosatt i Söderköping. Under flera årtionden stod han i kyrkans och skolans tjänst och hann även med att ägna ett livligt intresse åt församlingens kommunala angelägenheter.

Vad Drothem nu närmast behöver, är ett nytt ålderdomshem. Det nuvarande, beläget vid Grimstad, motsvarar ej nutidens fordringar och är därför utdömt.

Frågan är under utredning, och man har rätt att hoppas på dess lyckliga lösning. De gamla och trötta behöva ett verkligt h e m, där de efter livets missräkningar och strider kunna finna sina sista dagars tillflykt. Ett annat önskemål, nära besläktat med det föregående, är anställandet av en församlingsdiakonissa, som kan besöka och hjälpa fattiga och sjuka inom församlingen. Genom en donation av framlidne kyrkoherde C. M. Johansson och hans efterlevande maka finnes också möjlighet för att detta önskemål i en framtid skall kunna förverkligas. Starkt kännbart är också behovet av ett församlingshem, en lokal för sådana kyrkliga möten och anordningar, som ej lämpligen kunna försiggå inom templets vigda murar, arbetsmöten, församlingsaftnar m. m. Ett sådant hem bör dock helst åstadkommas å frivillighetens väg. Här får man sätta sitt hopp till den löftesrika spirande ungdomsrörelsen inom församlingen. Att bygga ett sådant hem borde vara ett ädelt mål för unga krafters strävan. Framtiden tillhör ungdomen. Men det släkte, som kommer, kan fylla sin uppgift endast genom att bygga vidare på den grund, som gångna tiders trogna och tåliga släkten lagt i karga och svåra tider.

ÖSTERGÖTLAND UNDER FOLK- VANDRINGSTID

AV ÖVERSTELÖJTNANT N. D. EDLUND

På berghällar och klippor i Norrköpingstrakten finnas, som bekant, hällristningar i sådan mängd och omfattning, att de redan i 300 år tilldragit sig våra fornforskares uppmärksamhet. Genom Arthur Nordéns framgångsrika arbete har deras antal nu vuxit så, att endast Bohuslän kan upptaga tävlingen med vårt landskap om första rummet. Vad syftet kan ha varit med dessa ristningar, därom tvista ännu de lärda. Att det varit olika former av kult som ligger bakom, kan man ej undgå att se. I analogi med tidigare bilder från stenåldern torde det i regel hava varit magi, som ligger bakom, bön och åkallan till gudamakterna om lycka och välgång för en avliden anförvant, för egen eller anhörigas resa över land och hav, för god skörd, lycka i äktenskap, byte i härlärd, seger i krig. Genom typerna på vapen och ornament är man på det klara med, att de härstamma från bronsåldern, 1500—500 år före vår tidräknings början.

Redan före de gamla romares och grekers tid fanns sålunda här mäktiga folk med jämförelsevis hög kultur. Troligen var det både i öster och väster göternas gamla stam, som här tecknat sin historias första urkund. Att det var på havet de utfört sina bedrifter, därom kan man ej hysa något tvivel, då man ser det överväldigande antalet fartyg på dessa ristningar, från enklare typer askar, skutor och holkar med endast ett fåtal roddare till byrdingar, snäckor, drakar och praktfulla längskepp med 80—100 mans besättning.

Det torde ej heller vara något tvivel om, att Motala ströms utlopp i Bråviken var samlingsplatsen redan för

den tidens ledning, så som ristningarna äro koncentrerade till denna punkt. Men att skepp utrustades även på andra håll, och landskapet i sin helhet deltog i lärnaden, ser man av de bilder, som finnas spridda längs vattendragen ända upp i Vättern.

Någon brist på folk hade man ej. Tvärtom kan man med matematisk visshet säga, att *f o l k ö k n i n g e n* gick långt över landets förmåga att livnära invånarne. Alla förtida författare, som skildrat denna ras, äro eniga om, att den i fysisk kraft näppeligen överträffats av någon annan. Nutida svenskar äro för blyga att tala därom, men det oaktat torde det ligga en bokstavig sanning bakom Jordanes ord om Scanza som folkens verkstad och nationernas modersköte. Folkvandringar härifrån torde ha börjat långt före den tid, man vanligen kallar folkvandringstid.

Sätter man folkökningen så lågt som en fördubbling på århundradet, finner man nämligen att ett människopar på 1000 år i runt tal tusendubblas, på 2000 år miljondubblas o. s. v. En sådan folkökning är praktiskt omöjlig, men beräkningen visar, att landets besittningstagande efter istiden gått vida snabbare, än man i allmänhet antager. Rasen var då sannolikt kraftigare än någonsin, klimatet förbättrades, växt- och djurvärld förökades alltfört. Mycket snart hade man nått den punkt, att näringsmöjligheten utnyttjats till det yttersta. Det är folkökningens inre tryck, som mycket snart gav upphov till bittra strider stammarna emellan. Här mötte man dock överallt jämbördiga motståndare. Över havet vinkade hoppet om lättare segrar och rikare byte. Efter minsta motståndets lag torde redan under bronsåldern överskottet av livskraft sökt sig utlopp österut och söderut.

Förödande farsoter och inbördes krig kunde endast tillfälligt lindra detta inre tryck. Kom klimatiörsämring med missväxt och översvämning till, som Sernander påvisar för tiden omkring 500 år f. Kr., tog det så våldsamma former, att det tvang till utvandring i stor skala. Man får dock ej räkna med, att därigenom inträdde någon långvarig folkfattigdom i de övergivna

trakterna, som man på många håll synes vara benägen för. Dessa fylldes snabbt åter till den övre gränsen för ortens näringsförmåga genom kvarstannade folkrester, egen fortplantning eller import av härtagna trälar eller inflyttning från annat håll. Man får tänka sig mänskligheten som en flytande massa under ett ständigt tryck. Även för den gäller lagen om horror vacui, några tomrum få ej linnas.

Utvandringar från Östergötland.

Som Tallgren och Arne visat, hava svearne redan under bronsåldern dragit i österviking och grundat nya välden i Finland och Ryssland. Östgötarna åter torde hava riktat sina härnadståg mera i sydostlig och sydlig riktning. Namnet geter möter man på många håll hos antikens författare. Förr ansågs det obestriddigt, att dessa geter ledde sitt ursprung härifrån. Nu vågar man ej längre påstå något dylikt. Man bestred t. o. m. en tid, att de senare goterna hade något att göra med götarna här hemma. För närvarande har en strömkantering ägt rum även på detta område. De tyska forskarne Kosinna och Blume ha på arkeologiska grunder visat, att goterna vid tiden för Kristi födelse slagit sig ned vid Weichselmynningen. De antaga, att denna utvandring huvudsakligen kommit från Gotland. Alm-gren visar, att detta ej stämmer med gravfynden på ön. Ha gotlänningarna deltagit, måste detta ha skett ett par århundraden tidigare. Slutligen påvisar Nerman, att vid tiden för Kristi födelse gravfynden här i Östergötland förete en så påfallande minskning och en sådan överensstämmelse med gravskicket kring Weichselmynningen, att man måste antaga, det vara här i dessa landskap, man har att söka goternas hem.

Om västgötarna deltagit i dessa vandringar är ännu en öppen fråga. Sannolikt riktade de av helt naturliga skäl från början sina härfärder västerut. G. Schütte påpekar, att en del ortnamn i Jylland vittna om en invandring från Västergötland, och att vissa om-

ständigheter tyda på, att denna folkvandring fortsatt söderut. Men då senare goterna från Östersjökusten utsträckte sina erövringar mot söder, och guld började strömma in i allt rikare flöden från kontakten med romarne, drogs sannolikt även västgötarnes ungdom åt detta håll, förstärkande de skaror, som årligen drogo ut på härnadståg från denna kust. Därigenom ökades ytterligare det försteg, östgötarne redan vunnit. Från denna tid torde man, som jag i det följande skall söka ådagalägga, få räkna östgötarne som det ledande folket på södra delen av halvön.

Detta förhållande har ännu ej vunnit allmänt erkännande. De flesta av våra forskare anse fortfarande, att västgötarne även nu behöllo den ledande ställningen. Klart är, att från början Västergötland var huvudbygder. Därifrån utgick den direkta kolonisationen av åtminstone Östergötland Västanstång. Det torde dock ej ha dröjt många århundraden, innan denna bördiga trakt, gynnande både boskapsskötsel och åkerbruk, var lika tätbefolkad som stamlandet. Lösa och fasta fornninnen intyga dock, att detta hela tiden behöll sitt försteg. Handelsförbindelser och kulturströmningar kommo huvudsakligen söder- och västerifrån. Samma förhållande ägde rum åtminstone under början av bronsåldern. Liksom importen av flintverktyg och vapen gått denna väg, blev det nu fallet med råvaror, smiden och gjutgods i brons. Detta förklarar ock den stora skillnaden i bronsfynd. Enligt Norden har man 475 dylika från Västergötland mot endast 180 från Östergötland. Man får dock ej draga allt för vittgående slutsatser av detta förhållande. Som redan nämnts tala hållristningarna sitt tydliga språk. Med den ökade sjöfarten österut och den därpå följande utvandringen inträdde början till omgruppering av tyngdpunkten. Med erövringarne på andra sidan havet följde rikedom och makt. Genom kontakten med romarne öppnades nya vägar för handel och kulturströmningar. Det blev nu västgötarnes tur att sitta bakom och mottaga i andra hand, samtidigt som deras stridbara ungdom genom hoppet

om ära och byten lockades att sluta sig till östgötarnes härnadståg mot söder.

Den avgörande vändningen torde dock hava framkallats redan vid denna tidpunkt genom svearnes påträngande norrifrån. Den gemensamma fienden framtvång samling av krafterna till den mest hotade punkten. Här torde man ha den naturliga förklaringen till sagan om Odens tåg mot norr. Elias Wessén påpekar, att denne utan tvivel var av götisk stam. Gaut, Gauta Tyr och Gauta spjalli, götarnes vän, kallas han, och enligt Jordanes voro Asarne hans hövdingar. Uteslutet är ej, att bakom myterna ligger en historisk grund. Från sitt rike mellan Don och Kaukasus drog han enligt Snorre norrut genom Svithiod hin mikla, Ryssland, tillbaka till Östersjön. Med en ledingsflotta erövrar han Sæland, varmed sannolikt ursprungligen avsågs det Sæland vi hava i södra delen av det uppländska Roden, Roslagen. Härifrån underlade han sig hela Svithiod, själv slog han sig ned i Sigtuna, och sina hovgodar, asarne, gav han »goda gårdar» i det erövrade landet. Hans ingripande satte de djupaste spår efter sig. Ej blott i förvaltning och styrelseform, utan även på religiöst och militärt område synes han hava infört genomgripande reformer. Den fasta målmedvetna organisation, som utmärker svearnes krigsväsen i de följande striderna, torde till stor del hava varit hans verk. —

Troligen har Stierna rätt i sitt antagande, att det var de inströmmande rikedomarne, som i hög grad bidrogo att nu överflytta tyngdpunkten österut. Han framhåller, att före den egentliga folkvandringstidens början omkring år 400 e. Kr., de danska öarne utgjort den utan jämförelse rikaste och viktigaste delen av Skandinavien. Mot slutet av 300-talet upphör detta förhållande och efter fynden att döma koncentreras rikedomarne på de stora öarne i Östersjön, över vilka förbindelsen med stamfränderna i söder ledde och detta alldeles särskilt på Öland. Av denna orsak anser Stierna, att denna ö under början av den s. k. folkvandringstiden ägde försteget framför hela det övriga Skandinavien.

Beowulfkvädet som historisk källa.

Ett ytterligare stöd för denna sin åsikt ser han i det anglosaxiska *Beowulfkvädet*, den äldsta urkund, som kastar ett visst ljus över de bittra strider om makten, som nu vidtogo mellan svear och göter. Det är bästa beviset för stridernas omfattning och det intryck, de gjort på samtid och eftervärld, att deras minne besjungits så långt bort och ej utplånats av senare folkkrig på närmare håll. Att *Beowulf* är den säkraste källan, beror därpå, att detta kväde tidigast blivit upptecknat, troligen omkring år 700.

Dikten inledes med en hyllning till de med göterna sannolikt förbundne danerna. Till deras konungaborg, Heorot, kommer den unge götiske hjälten *Beowulf* med 15 utvalda kämpar av »*Vedera kind*», efter en snabb seglats på något mer än ett dygn för att upplaga kampen mot trollet *Grandel*, som i 12 år förhärjat landet. Han besegrar såväl detta trolk som dess moder och återvänder hem med rika skänker.

Det rent historiska göres aldrig till föremål för berättelsen. Upplýsningarne meddelas endast i förbigående som karaktäriserande de handlande personerna eller deras förfäder. Detta bidrager i sin mån att öka deras prägel av tillförlitlighet. Där man kunnat kontrollera deras sannfärdighet genom frankiska annaler, nordiska fornsagor eller arkeologiens vittnesmål ha de ock visat sig kunna hålla provet även vid högt ställda fordringar.

Sammanställer man de spridda notiserna, får man i stora drag följande bild av svearnes och göternas mellanhavande. Göternas konung *Hredel* dör omkring år 500, och efterträdes av sonen *Hædcyn*. Svearnes konung, den »gamle och fruktansvärde» *Skilfingen Ongentheow* (*Angantyr*), drager i härnad mot denne.

Då var sinn' och sak mellan svear och göter
Över vida vatten allmän fäjd.

Redan de första upplysningar om förhållandena mellan svear och göter, som lämnas i dikten, bära vittne om den förvirring som rådde även inom de olika stammarna genom släktfjäder och blodshämnd. Nationalmedvetandet var hos dem liksom hos alla germaner svagare utvecklat, än man skulle vilja tro. Men släktkärslan var så mycket starkare. Hjälten själv, Beowulf, synes hava varit av svensk härstamning. Han och hans frände, Viglaf, kallas skillingar, varmed eljest alltid svearne betecknas. Beowulfs fader, upptagen bland vedergötarnes folk och gift med konungens enda dotter, måste fly till danerna, sedan han i en fäjd dödat wylfingen = ylvingen Headolaf. »Väder-götarne vågade ej behålla honom av fruktan för krig», heter det. Dessa båda folk voro sålunda grannar, och krig dem emellan ej ovanliga. En del författare, bl. a. Thorpe, hava velat placera Wedera-marc vid Vättern. Hederström å sin sida antar, att ylvingarne haft sitt rike i Brävallasfylket. Men då folket omväxlande kallas Weder- och Sæ-geater, är det troligare, att betydelsen av namnen är storm- och havsgötar. Wedera-marc skulle sålunda möjligen varit landet Östanstång, Wyllingas åter bott Västanstång. Nu voro emellertid dessa motsättningar utjämnade. Av dikten synes framgå, att hela götastammen stod som en enhet under ledning av Rhedlingarnes konungahus i kampen mot svearne.

Svearne härjade ofta runtom Hreosna-borgen, heter det. Något dylikt namn har ej kunnat påvisas. Möjligen kan ordet översättas med jordborgen. Hædkyn svarar med hämndetåg och stupar på ett dylikt. Angantyr förföljer hans trupp, som söker sin tillflykt till ett fäste i Korpskogen, varmed möjligen avses Kolmården. Hædkyns bröder Hygelac (Hugleik) kommer till undsättning. Denne var en väldig krigare av jättolik växt. Samtida frankiska källor berätta, att han redan vid tolv års ålder var så tung, att ingen häst kunde bära honom. Det gamle Angantyr måste vika för övermakten, drager sig tillbaka bakom en jordvall, där han stupar för bröderna Eotor och Ulfs svärd.

Efter denna seger i Korpskogen omkring år 505 bliva götarna för någon tid lämnade i fred av fienderna i norr. Huggleik vänder sina vapen mot söder och härjar i frisernas och frankernas land.

Ett så långväga företag kan ju förefalla oförklarligt från en östgötakonungs sida, men för det första synes han hava varit konung över hela Götaland, och som sådan företagit vikingatåg i väster, när han ej var bunden av kampen med svearne. För det andra är det, som Wessén påpekar, sannolikt, att detta tåg skedde i förbund med stamfränderna i söder, där den store Theodorik just nu sökte samla göternas spridda krafter mot frankerna. Han seglar upp för Rhenfloden ända upp till Hetvarernas land. Med rikt byte står han i begrepp att vända åter, huvuddelen av flottan har redan styrt till havs, då konungen, som med en ringa styrka dröjt kvar på stranden, blir anfallen och dödad av frankernas här. Gregor av Tours' Historia Francorum lämnar fullständig bekräftelse på dessa uppgifter om härnadståget, som ägde rum omkring år 516.

Huggleiks systerson den unge Beowulf räddar sig genom simning undan blodbadet, sedan han hämnats morbroderns död. Dennes minderårige son Heardred blir nu konung, sedan Beowulf avböjt ett anbud att övertaga kronan. Som förmyndare för kusinen styrde han med mäktig hand Väder-götarnes folk.

Efter nederlaget i Korpskogen efterträder Ottar sin fader, som konung i Svithiod. Under hans regering synas striderna mot götarna hava varit av mindre omfattning och nämnas ej särskilt. Enligt Nerman torde han hava avlidit omkring år 525. Brodern Onela (Ale) tillvällar sig makten med förbigående av sönerna Eanmund och Eadgils (Emund och Adils). Dessa gripa till vapen, men bli slagna och fly till götarna, där de få stöd av Heardred. Ale förföljer dem in på götiskt område, varvid både konung Heardred och Emund stupa i striden.

Beowulf övertager regeringen över Göta rike och blev en god konung, heter det. Han understöder fortfarande den landsflyktige Adils med »män och vapen

Bild 1. Trajansspelaren: Romarna uppföra mot dakerna en bratskans av vanliga vedkastar (catasta).

Bild 2. Trajanspelaren: dakerna utrymma nattreid en bråtskans av enklare typ, under det att besättsättningen i en dylik av romarna anlagd skans är försänkt i sömn. Framför romarskansan ett förverk av enkla pallisader. I dakerskansan ett torn av resvirke, infyllt ett portvärm av liggande timmer, underlättande ett utfall på bred front mot romarna. Skansens lutre front reater av ett romerskt kapell.

över det vida hav». Dock synes han ej hava vunnit några större framgångar. Troligen blev han tillbaka-slagen på havet och hämnades, som det heter, genom ett överfall vintertid över landgränsen, varvid Ale stupade.

Denne får i kvädet, trots att han var fiende, det vackraste eftermäle som »den bäste av sjökungar av dem, som i Svearike utdelade skatter, en stor kung». Det är rätt så märkeligt att iakttaga, hur olika våra fiänder normmän och danskar förhålla sig i liknande fall. Stiernma och Nerman påpeka, att man t. o. m. i Ynglingasagan och Ynglingatal icke ett ögonblick frångår den fiendliga synpunkten. Svearne lida i regel ständiga nederlag i öppen strid. Segra de någon gång är det vanligen genom list och svek. Någon vacker typ söker man förgäves i deras led, men så många fler av motbjudande och dålig karaktär. Sagans älsklingar överflyttas utan betänkanke på egen mark. Sannolikt har av dessa skäl denne Ale gjorts till konung i norska Oplanden. I samband därmed låter man den slutliga kampen med Adils försiggå på Vänerens is. Jag nämner detta endast därför, att man på denna lokalisering velat stöda påståendet, att Beowulf varit konung i Västergötland. Så opålitliga, som de norska och danska källorna visat sig vara, måste de användas med en viss försiktighet. Då de i detta speciella fall tydligen äro på fel spår beträffande personen, är det en viss sannolikhet för, att de även felkonstruerat platsen. I varje fall synes det ej vara någon vidare fast grund att bygga en bevisföring på.

Adils blev som man känner av andra sagor en stor och mäktig konung, som regerade länge. Nerman beräknar hans död hava timat i slutet av 500-talet. Av tacksamhet för den hjälp, han fått av Beowulf, torde han hava lämnat götarne i fred under dennes livstid, och förekommer ej vidare i detta kväde.

Detta avslutas med en skildring, huru Beowulf efter 50-årig lycklig regering på sin ålderdom inlåter sig i kamp med en eldsprutande drake, som han med bistånd av sin frände Viglaf lyckas döda, men dör själv av er-

hållna sår. Kring bären stå hans sörjande kämpar,
gripna av dystra aningar om stundande ofärd. Viglat
ger uttryck åt deras känslor:

Sådan är fjäden och sådan fiendskapen,
Männens dödshat, att jag väntar,
Att oss vill söka svearnes folk
Sedan de sport att vår herre
Är död — — —

Han skildrar huru glädjen nu lämnat götarnas folk,
huru de skola tvingas i landsflykt, beröfvade sitt guld,
spjuten ej längre svingas, ej heller harpans ljud ägga
till hedrifter, men den mörka korpen och örnen över
de fallna fik dela rovet med vargen. —

»Och icke ljög han mycket i ord eller öde», tillägger skalden. Denna mörka bild, som han sannolikt själv bevittnat, tyder på, att redan Adils lyckades underlätta sig Göta rike, och att möjligen hans stora rikedomar som sagorna omförmåla, härifrån leda sitt ursprung. Räkna man Beowulfs 50-åriga regering från Huggleiks död 516, skulle man kunna länka sig, att denna svearnes första erövring av Östergötland skett omkring år 570. Redan förut hade götarna måst uppgeva sina stödpunkter runt om Östersjön. Hunner och slaver hade genom sitt framträngande österifrån avskurit förbindelsen med stamfränderna i söder och omöjliggjort alla hjälpsändningar däriifrån. Omöjligt är ej, att detta, vad slaverna beträffar, skett i förbund med svearne. Man spårar i Beowulf antydningar om en dylik allianspolitik. Slavernas härskarhus voro sannolikt av svensk härstamning, och den tanken ligger nära till hands, att de gjorde gemensam sak med svearne mot de rika och mäktiga götarna på båda sidor av Östersjön. I varje fall kom särskilt slavernas framträngande dessa till godo. De stora öarne i Östersjön föllo nu som ett jämförelsevis lätt byte i deras händer, Öland troligen omkring år 480, Gotland och Bornholm omkring år 500.

Redan tidigare hava danerna, enligt Jordanes av svensk stam, satt sig fast i Danmark, fördrivande dess

forna herrar så grundligt, att man icke ens vet deras namn. Herulerna försvinna ur historien omkring år 500. Hadobarderna något senare. Slutuppgörelsen med dessa skyntar man i Beowulf. Av detta kväde framgår ock, att danerna frigjort sig från sambandet med svearne och uppträda i förbund med götarna. Detta torde dock hava ändrat sig, då konung Ale genom giftermål med en dansk konungadotter vann anslutning även i söder. Vägen till vidare erövring på fastlandet låg då öppen. Götarna voro isolerade på alla håll, omgivna av fiender: i norr svearne, i öster och sydost över havet slaverna, i söder åter svearne, som erövrat de götiska kolonierna i Småland, i sydväst frankerna. Instängda inom sina skär av fiendens övermakt, kunde de ej hindra dennes ledningsflottorna att varje sommar utsträcka sina erövringståg allt längre även mot västkusten. Slutligen föll sannolikt även Västergötland i svearnes händer. Östergötland, goternas hem, vad man enligt Rökstenens vittnesbörd sannolikt ursprungligen menade med Redgotland, stod ensamt kvar som götarnes sista hållverk i Norden, omringat av fiender, och föll slutligen för övermakten.

Snorre Sturlason som källa.

Man synes dock rätt snart hava åter frigjort sig från beroendet. Redan under Adils son, konung Östen, berättas det i Ynglingasagan, att då härjades Svithiod av många sjökonungar, »som rådde för stor här och intet land». Sannolikt var detta till stor del just de landsflyktiga götarna. En av dessa sjökonungar var Sälve, son av Hagne i Njardö, från Jylland, säger Snorre, men troligen bör detta som vanligt läsas Götaland. Med sin flotta överraskar han och bränner inne konung Östen i Lovund, bemäktigar sig Sigtuna, besegrar svearnes här, och var han sedan konung i Sverige »en lång stund», heter det, till dess svearne sveko och dräpte honom. Östens son, Yngvar, blev sedan konung

och var ofta ute på härskepp, ty Sverige härjades fortfarande av »daner och östervägsmän».

Bakom Snorres skildring kan man avläsa, att de landsflyktiga göterna fingo understöd av danerna, och på så sätt lyckades frigöra sitt land. Efter slutet fred

Bild 3. Stenrevlar vid Almstad gård, Tåby sn.

riktade konung Yngvar sina härnadståg österut och stupade på sin ålderdom i Estland. Enligt Nerman skall detta ha skett i början av 600-talet. Östergötlands frigörelse skulle i så fall ha försiggått omkring år 600. I varje fall vet man genom sagornas samstämmiga vittnesbörd, att landet åter var fritt under 600-talet.

Konung Yngvar efterträddes av sin son Anund. I hans dagar var det god fred i Svitjod, heter det. Han röjde mark och byggde vägar i de stora skogarne och fick för den skull namnet Bröt-Anund. Han synes hava släppt efter de strama tyglar, varmed hans företrädare hållit makten i sin hand; åtminstone talar Snorre om en mängd småkonungar landet runt, som antagligen sökte tillvälla sig oberoende. Sedan konungen på en resa omkommit, genom ett jordskred, efterträddes han av sin son, Ingjald, omkring år 640, enligt Nerman. Ingjald gjorde slut på småkonungarna genom att bränna 6 av dem inne vid ett gästabud, däribland även sin egen svärfader, konung Algöte i Västergötland. Konungen av Sörmland, som undgått försätet, fick hjälp av sin svärfader, konung Hogne i Östergötland, och sin måg, Hjorvard Ylving. Ingjald blir slagen och måste sluta fred med de tre förbundna konungarna. Året därpå övertumplar han det oaktat Granmar och Hjorvard, samt bränner dem inne. Därefter bemäktigar han sig deras land och sätter hövdingar över det, berättar Snorre. Det ser ut, som om landet Östanstång sålunda blivit erövrat, ty kriget fortsätter med Hogne, men nu över landgränsen. Hade dennes rike nått fram till kusten, hade sjövägen varit naturligare. »Konung Hogne och hans son Hild redo ofta upp i Sverige och dräpte konung Ingjalds män, dem han hade satt över det rike deras måg Granmar hade ägt», heter det hos Snorre. Man får på detta sätt en förklaring på en del av de många befästningsanläggningar, som spåras i dessa delar av landskapet, vända med fronten mot varandra.

Att det varit oroliga tider med stark splittring mellan fylkena, framgår ock av Helge Hundingsbane kvädorna och Hervaras saga, om Hedenströms och Nordéns tolkning är riktig. Även där nämnes Granmar som konung i Sörmland, men endast över en del av landskapet. Konung Hunding härskar över en annan del. Det är om Ylvingen Helge, konung i Brävallafylket, och hans strider med dessa och deras söner, kväderna

handla. Även konung Hagne förekommer, men på sörmålandingarnes sida. Enligt Hedenström skulle hans rike ha varit Hammarkinds härad. Han stupar i striden vid Fräka sten jämte sonen Brage. Helge tager hans dotter till gemål, men den andre sonen Dag hämnas och faller svågern.

Enligt Ynglingasagan lyckas emellertid Hagne försvara sitt rike mot svearne. Han får härvid stöd från grannarne i söder. Ivar Vidfamne, konung i Skåne, överfaller Ingjald överraskande med en stor här, och denne bränner sig själv med dotter och hela hirden inne. Enligt Nerman skulle detta ha skett efter år 650. Ivar Vidfamne lägger sedan under sig hela Svea välde och hela Dana välde, enligt Ynglingasagan. Det är ej omöjligt, att Östergötland dock fått behålla sin frihet under formen av förbund med den mäktige grannen. Faktum är att i den stora kraftmätningen mellan Ivars brorson Harald Hildetand och konung Ring enligt Sagubrott och Saxo, östgötarne ensamma stå på den danska sidan. Många forskare hava t. o. m. hållit före, att denne Hildetand var icke en dansk, utan en östgöte. Frågan torde ännu vara outredd. Andra hava t. o. m. velat påstå, att detta slag, det väldigaste sagorna hava att förmåla, endast är en ren dikt. Sagorna låta däri deltaga kämpar från hela folkvandringstidens diktning, en tidrymd av flere hundra år. Men dess verklighet bestyrkes av samtida källor, och dess resultat har blivit bestående till denna dag. Harald stupade i striden och med honom högsattes även östgötarikets så tappert försvarade självständighet. —

Östergötland, Bewoulfs land.

Som jag i det föregående nämnt, har Stierna blicken öppen för, att det var över havet, som härnadstågen måste hava förts. Detta i samband med den stora rikedom på guldfynd ger honom anledning att antaga att Öland varit huvudlandet för göterna. Han finner stöd för denna sin åsikt i Beowulfkvädet däri, att avståndet

härifrån till danernas konungaborg, som han på goda grunder placerar i Skåne eller Blekinge, stämmer med uppgiften om en dagsresa. Vidare nämnes i kvädet en simtävling mellan Beowulf och Boæca över till Finland, som Stierna anser tänkbar endast från denna ö. I öns borgar ser han en bekräftelse på de strider, som ägde rum med svearne, och namnet Rhonesnäs, där Beowulf får sin grav, återfinner han slutligen rätt översatt i Valudden på Öland.

Men häremot invänder Schück, att Öland icke stämmer med beskrivningen i kvädet på hemlandets skärgårdsnatur, och framför allt att Ölands invånare icke i sagorna nämnas som götar. Härtill kan läggas, att ön är allt för svår att effektivt försvara mot ett angrepp över havet, för att någonsin av dessa krigsvana götar tilldelas någon viktigare plats i försvaret. Fornborgarne på ön äro endast ett bevis på, att den ofta blev föremål för strandhugg. Sinnningen över till Finland kunde lika väl tänkas utförd från Östergötland, där den varit så till vida rimligare, att vägsträckan är jämnt 10 mil kortare. Guldrikedomen kommer av det förmånliga handeisläget mellan de båda huvudorterna. Ölands sydliga udde ligger just på halva vägen mellan Norrköping och Weichselmynningen. Dessutom blev nog ön ofta föremål för strandhugg, men ej en systematisk utsugning genom århundraden av verklig krigföring. Namnet Valudden är slutligen den enda återstoden av övisekdjan och kan vara en tillfällighet. För övrigt stämmer ej heller där beskrivningen i kvädet.

Med undantag av Arthur Nordén synas i övrigt alla författare, såväl hemma som utomlands, som inlåtit sig på frågan, hava förlagt Beowulfs rike antingen till Jylland eller Västergötland. Jylland-teorien torde nu vara övergiven överallt utom av danskarne, som ännu försvara densamma. Någon särskild vederläggning behöver jag ej här ingå på, då samma skäl som tala mot Västergötland i ännu högre grad göra sig gällande mot Jylland.

För Västergötland har man huvudsakligen anfört den ledande ställning detta landskap förut intagit, dess

grannskap med Headoræmas, som man gissar motsvara Romerike i Norge. Vidare har man antagit, att de vida vatten och det hav, som oupphörligt nämnas, skulle vara Vänern, på vars is även striden mellan konung Ale och hans brorson Adils skulle ha ägt rum. Vad den sistnämnda uppgiftens trovärdighet angår, har jag redan tillåtit mig att uttala ett stilla tvivel. Beträffande sjöstriderna på Vänern måste man ställa sig lika skeptisk. Ledingen skulle i så fall ha utrustats i Mälaren, släpats uppför Eskilstunaån in i Hjälmaren och sedan därifrån uppför Svartån, över Tivedens ödemarker, genom Skagen och utför Letälven. Tanken är ur militär synpunkt orimlig. Den kan betraktas som en vacker katederblomma, framförd av den i övrigt så framstående tysk-amerikanen Klæber. Den är dock ej stort orimligare än, som andra tänka sig, en krigföring över land i större skala över Kilaskogen och Tiveden vid denna tid. Jag återkommer längre fram till ett närmare skärskådande härav. Heathoræmas nämnas slutligen i dikten endast i samband med sinningen över till Finna land. För att få in namnet i systemet måste man först antaga, att Romerike den tiden gick ut till kusten och att sinningen skulle hava haft som mål Finnmarken i Norge. Avståndet är 140 mil långt. Man tycker det då hade varit bra mycket förnuftigare om simtävlingen haft England som mål. Sinningen längs en kuststräcka ger ej åt sagan den åskådliga lättfattlighet som är nödvändig för att den skall bli poetiskt njutbar för en mer eller mindre okunnig publik. Säggen har tillkommit bland ett folk, som voro i ständigt fäjd med svearne. För en sådan publik ligger det nog närmast till hands att förlägga »Finna land» till det hav, de då hade närmast till hands, d. v. s. till Östersjöns Finland. På så sätt ger sagan åtminstone en åskådlig bild av en simning tvärs över Östersjön, som så att säga var hemvattnet för göternas folk vid denna tid.

Då folknamnet Heatho-Ræmas, eller riktigare Heatho-Reamas, som det skrives i Widsid, spelat en så stor roll i bevisföringen, kan jag ej underlåta att påpeka, att namnet i den senare dikten förekommer i en upp-

räkning av namn, som synas ha legat på tyskt område. Av dessa vet man, att åtminstone Burgunderna komma från en *ū* i Östersjön. Samma sak gäller sannolikt en hel rad av de andra namnen: Hrons kunna ha kommit från Rone på Gotland, Deans från Dune därsamma-städes, och Heatho-Reamas från Ruma, nu Rona kungsgård med kloster i öns centrum. Sedan kommer rent tyska namn, Tyringar och Throwends från Treowa i trakten av Hamburg. De gotländska stammarna kunna hava utvandrat samtidigt med burgunderna och haft riket intill dessa och sedan sammansmält med dem. Att Reamas varit den viktigaste grenen bestyrkes ej blott av ortens forntida betydelse på Gotland, utan även därav, att de synas hava haft stamfränder även på Smålands kust, Ruma i Västrums socken. På Beowulfs tid fanns ännu riket vid makt. På så sätt får man fullt dramatisk form på äventyret. Man ämnade simma över till Finland, men kastades av storm och vågor i land bland bränningarna på Gotlands kust.

Östergötland huvudlandet av militära skäl.

En klar uppfattning om Östergötlands roll i såväl Beowulfdikten som i verkligheten får man dock först genom att betrakta det allmänna krigsläget även från militär synpunkt. Man har tagit saken mera teoretiskt och prövat frågan från arkeologiska, etymologiska och litteraturhistoriska synpunkter, utan att kunna ernå en bindande bevisning. Man har hittills förbisett de militära. Men då det gäller strider av denna omfattning, torde dock, enligt mitt förmenande, hänsyn böra tagas även till dessa. Striderna fördes icke i det blå, utan nere på jorden, bundna av tid och rum, styrkeförhållanden, organisation, förbindelser, transportmedel, utrustning, förplägnad och stridskrafternas den tiden vanliga uppträdande i taktiskt och strategiskt avseende.

Stridskrafter.

De stridskrafter, vi hava att räkna med, äro: 1) hirden, 2) ledningen, 3) folkuppbådet.

Dessa tre kategorier motsvara i viss mån vad vi med mera moderna termer skulle kunna kalla stam, bevärning och landstorm.

Vad *hirden* angår, växlade den betydligt både till antal och stridsduglighet allt efter råd och lägenhet. I regel stod den mycket högt i militärt avseende. Det var yrkeskrigare, uttagna i ett krigiskt folk under dess mest oroliga tid. Ej blott konung och hövdingar hade sitt följe av utvalda kämpar, utan varje storbonde hade sin skara av väpnade huskarlar. Deras antal kunde vara betydande på de gårdar, som lågo mera utsatta för anfall vid kusten eller lanogränsen. Det gällde att skydda ej blott gården själv, utan även boskapen på betet och gårdens folk på arbetet ute på fälten. Faror hotade ej blott genom fientliga vikin-gars strandhugg, utan även från stigmän och fri-bytare av olika slag, vars antal växte med stridernas långvarighet och omfattning. Exempel på styrkorna finna vi hos Snorre till stort antal från en senare tid. Konung Olov den helige hade en hird om ett storhundrade, som indelades i 60 egentliga hirdmän, 30 gäster, som sändes i uppdrag, där fara hotade, och 30 huskarlar, som förrättade sysslorna inom gården, förutom en mängd trälar. Olov Kyrre hade dubbelt så många av varje slag. Den svenske storbonden Håkan den gamle hade 300 huskarlar, med vilka han trotsade både Sveriges och Norges konungar. I Östergötland, som var mer hotat än andra provinser, torde hirdmännens antal, att döma efter uppgifter från andra håll, ha stigit till 2—3 % av befolkningen.

Ett försök att bestämma *folksiffran* denna tid kan naturligtvis ej bli stort mer än en gissning. Men då relationstalen mellan de olika uppbåden å ena sidan, de stridande parterna å den andra ej väsentligen ändras, även om beräkningen i sig själv är felaktig, bi-

drar den dock till att klara begreppen och ge bilden fastare konturer, och kan sålunda vara av ett visst intresse.

Genom Sveriges officiella statistik veta vi, att Östergötland år 1751 hade 128,911 invånare. För år 1571 beräknar H. Forssel densamma till 51,500 själar, en

Bild 4. Enkel revel i slutna skans å Smedby mark, Tingstad s:n.

siffror som säkerligen är för låga. Han räknar med samma medeltal av 6—7 per hushåll för hela landet, ehuru Östergötland även den tiden var en av de bördigaste provinserna och enligt tiondelängderna gav 2—2 $\frac{1}{4}$ tunna skörd per hushåll mot exempelvis $\frac{3}{4}$ —1 tunna i Skaraborgs och Älvsborgs län. Landet hade emeller-

tid då ännu ej återhämtat sig efter digerdöd och förödande krig under medeltiden. På 80 år minskades folkstocken till ungefär en femtedel, enligt Rimkrönikan:

Ther förra hundrade bönder bodde
Ther funnos nu näpliga tjugu gode
Jämstor skatt vilde konungen hava
Som det var lagt å förste dagar,

heter det om Erik XIII. För befolkningens storlek under 1300-talet har man att tillgå kvittenserna på Peterspenningen, men då uppfattningen om beräkningsgrunderna hos olika förättare variera betydligt, anser jag mig av utrymmesskäl ej kunna ingå närmare på frågan.

Den framstående nationalekonomen G. v. Schmoller beräknar bland germanerna vanlig folktäthet vid tiden för Kristi födelse hava varit 5—6 per kvkm. Vi skulle i så fall få för Östergötland (med Tjust 12,599 kvadratkilometer) i runt tal 75,000 invånare. (H. Delbrück räknar med 4—5 per kvkm. Sybel, Sichel, Brunner, Erhardt och Schröder räkna med betydligt högre siffror.) Det har av många författare framhållits, att Östergötland efter den stora utvandringen vid tiden för Kristi födelse skulle lidit av folkfattigdom. Detta torde dock ej hava varit fallet. Det tomrum, som uppkommit, fylldes säkerligen på mindre tid än 300 år och tyvärr till stor del genom import av trälar. Sagorna vittna flerstädes om folkrikedomen i Götaländerna. Adam av Bremen talar i starka ord om landets bördighet och folktäthet. Det minskade antalet forngravar under folkvandringstid får man ej heller draga några vittgående slutsatser av. Dels framhåller Schnittger, att luckan i gravserien delvis torde hava uppkommit genom feldatering av graviynden. Dels var det nog också så, att endast de storättade fingo gravar av mera varaktig art, och deras antal kan hava minskats i högre grad än den lägre befolkningen. Slutligen medförde de ständiga striderna helt naturligt en minskning av gravarne i hemorten. Det var sannolikt få, som fingo dö sodd denna tid.

Använda vi samma beräkningsgrund för Västergötland (16,581 kvkm.) och därvid taga hänsyn till den nyss påpekade mindre bördigheten, skulle vi där få i runt tal 80,000 i n v. Uppland åter med ungefär samma ytvidd (12,443) som Östergötland, men med jämförelsevis rikare resurser än Götalanden, som det framgår av bl. a. Götrik och Rolfs saga, torde hava haft ungefär samma siffra som Västergötland, i runt tal 80,000 i a v.

Återgå vi nu till beräkningen av h i r d m å n n e n s antal i Östergötland omkring år 400, skulle de efter 2—3 % hava kunnat mobilisera omkring 2,000 man, varav huvuddelen i Östansång, som var mest hotat av fienden. I Västergötland torde den ha uppgått till ungefär samma siffra, i Uppland åter till närmare 3,000 man.

L e d i n g e n var det årliga uppbådet, som under konungens befäl drog ut i härnad. I Uppland var varje hundare indelat i 4 skeppslag. Folklanden utgjorde från början endast 22 hundari. Antalet ökades senare. Vid denna tid torde landskapet med Roden sannolikt ha uppsatt omkring 100 krigsskepp med fulltalig besättning, beväpning och livsmedel, skeppsvist, för 2 månader. Medräknas övriga landskap i Svithiod, torde man vid denna tid hava mobiliserat en flotta på omkring 160 fartyg. Besättningsstyrkan, från början omkring 20 man per skepp, torde vid denna tid i allmänhet hava varierat mellan 40 och 50 man. Även uppbådets storlek varierade betydligt i olika landsändar, allt efter deras militära betydelse. En ledning vid be-
dömandet får man av den förordning, som konung Sven Knutsson sökte införa i Norge omkring år 1030. Han föreskrev, enligt Snorre, att av den manliga befolkningen, bara om 5 år inräknade, skulle utgå var 7:e man. På så sätt får man ett uppbåd om 6—7 % av befolkningen. Enligt Huitfeldt uttogs i Danmark av 20 fullväxna var 6:e man, d. v. s. 7—8 %. I Halland beräkna Styffe och Hildebrand efter konung Valdemars jordebok en vida lindrigare uttagning. Pålagan synes och norrmanne överdrivet hård. Genom sitt undan-

dragna läge hade de varit mindre tagna i anspråk för striderna. För Östergötland åter, Götastammens bålverk mot Svearne, var en dylik uttagning mera naturlig. Vi kunna sålunda anse en uttagning av 7 % som sannolik. Ledingen skulle i så fall hava utgjort c:a 5,000 man för landskapet i sin helhet. Inräknar man konungens och större delen av hövdingarnes och stormännens hird, torde den samlade styrka, man förfogade över för härnadståget, hava utgjort omkring 7,000 man. Detta stämmer, i parentes sagt, med den uppgift, som lämnas i Helge Hundingsbane, om man utgår från, att Hederström och Nordén har rätt i sitt antagande, att denne drog ut med ledingen från Östergötland Östanstång. Styrkan uppges nämligen till 3,000, och räknar man med storhundranden får man 3,600.

Svearnes organisation torde hava varit det ursprungliga mönstret för hela Norden. Tillkommen vid en tidpunkt, då någon större anspänning av krafterna ej var nödvändig, synes uppbådet till en början hava omfattat 3—4 % av befolkningen. Sannolikt hade vid denna tid uttagningen ökat till omkring 6—7 %, d. v. s. i runt tal 5,000 man. Från Svithiods övriga landskap var uttagningen vida lindrigare, varierande mellan 1—2 %. I Västmanland indelades hundaret i 1—2 skeppslag, i övriga landskap synes hundaret endast hava utgjort ett skeppslag. Inalles utgjorde uppbådet sålunda omkring 7,500 man. Inräknas även här större delen av hirden mobiliserade man en flotta om 10,000 man.

Samlade götarne sina krafter, hade de goda utsikter till seger. De kunde ju påräkna understöd ej blott från Västergötland, Småland, Gotland och Öland, utan även från stamfränderna på andra sidan Östersjön. Den numeriska överlägsenheten var avgjort på deras sida. Men svearne å sin sida hade fördelen av den ojämförligt fastare organisationen. I längden måste den ju göra sig gällande gentemot götarnes splittrade krafter.

Sedan förbindelsen med de gotiska folken i söder avskurits genom slavernas framträngande, och öarne fallit i svearnes händer, blev läget mera allvarligt. Från Smålandskusten kunde de ej längre påräkna något

större tillskott, då dess krafter bundos genom fiendens hotande ställning på Öland. Endast från Västergötland var det nu möjligt att draga till sig förstärkningar. Dessa torde dock näppeligen kunna uppskattas till mer än 2.000 man från kusten av Vättern. Förstärkta med Gotlandsledingen var det nu svearne, som hade den numeriska överläsenheten på sin sida.

Avgörandet skulle säkerligen hava fallit vida tidigare, om ej ledingen av förplägnadshänsyn hade varit begränsad till endast 2 månader. Vilde konungen utsträcka härnaden därutöver, hade han endast att räkna med egen hird och frivilliga. En dugande befälhavare torde utan svårighet fått större delen av ledingen att följa sig även för längre tid. Men med en så stor styrka, som det här rörde sig om, satte förplägnadsvårigheter snabbt en gräns, utöver vilken det ej fanns möjlighet att utsträcka operationerna.

Västgötarnes försvar.

I detta sammanhang bör ock påpekas en omständighet, som ej i allmänhet beaktats. Västergötland och det inre av Småland voro de enda landsändar, som ej hade en ordentligt organiserad ledning. Vad Småland beträffar, kan detta vara naturligt nog. Men det synes egendomligt, att västgötarne, som under bronsåldern behärskade hela västkusten, och då ägde en betydande sjömak, som ju framgår av hällristningarne i Bohuslän särskilt, nu uppgivit denna sin ställning. Saken blir mera förklarlig, om vi taga i betraktande det inflytande som de ständiga krigen med svearne måste utöva på grupperingen av stridskrafterna. Tyngdpunkten av försvaret måste förläggas till den mest hotade punkten, östgötaskären. Under mer än ett århundrade drogs huvuddelen av västgötarnes stridskrafter åt detta håll. Den egna sjöstyrkan försumrades.

Här hava vi ock den naturliga förklaringen till händelsernas vidare utveckling. Enligt sagornas samstämmiga vittnesbörd var det Östergötland, som längst be-

varade sin självständighet. Detta synes ju vid första påseendet ganska egendomligt, ja, man skulle vilja säga oförklarligt, åtminstone från deras synpunkt, som vidhålla, att Västergötland var försvarets kärna och tyngdpunkt. Fienden bör ju först hava tagit utanverken, innan han kan nå fram till slutvärnet. Men som vi strax skola se, var Östgötaförsvaret av en så fast organisation, att även sedan dess ledingsflotta var slagen ur öppna sjön, en erövring av landet visade sig vara en rätt så vansklig sak. Det föll sig då betydligt lättare att blockera denna kust med en del av ledingen och med återstoden fortsätta härnadstågen till västkusten.

Här synes man ej hava mött något allvarligt motstånd. Ätminstone hava ej sagorna något att förmåla därom. Utan organiserad ledning blevo västgötarnes splittrade och svaga stridskrafter slagna ur öppna sjön. Innan folkuppbådet, landvärnet, var samlat, hade man längs Götaälven nått in till landets centrala delar, som ej voro skyddade genom samma starka system av befästningar, som här i Östergötland. Landet torde ungefär vid mitten av 500-talet hava fallit som ett jämliksbyte i svearnes händer.

Naturligtvis låg det ej i de senares intresse att här organisera en ledning. Därigenom hade man endast ökat risker, att landskapet skulle söka åter frigöra sig, när tillfälle bjöds. Följden härav blev en minskad försvarskraft även mot yttre fiender. Grannarne i norr och söder försummade ej att begagna sig av landets svaghet. Bit för bit plockade de till sig kuststräckan. Slutligen satte de sig även fast i älvmyrningen. Det torde vara bästa beviset på huru djupt dessa götar sjunkit från sin en gång så lysande ställning, att Götaälven, fordom stammens mäktiga pulsåder, nu blev så gott som allmän väg för grannarnes vikingalottor. Tid efter annan förhärjades landet vitt och brett utan att ens folkuppbådet, den sista resursen, synes hava haft något kvar av den gamla kraften till ett sent avvärijande. Någon aktiv styrka förfogade man ej över på denna kust.

Östgötarnes försvar.

Blev östgötarnes ledning genom svearnes överlägsenhet fördriven ut öppna sjön, var läget visserligen allvarligt, men dock ingalunda förtvivlat. För att vinna en avgörande seger och sätta sig i besittning av landet, måste fienden fullfölja de vunna framgångarne genom en landstigning. Men då kom också det ögonblick, då landets hela försvarskraft kunde utvecklas genom folkuppbådet, *l a n d v ä r n e t*. Genom vårdkasar och vetar, budkavlar och härbud, kallades män ur huse. Från 15 års ålder och uppåt drog varje vapenför man till häradets samlingsort. I nödfall deltog även kvinnor och trälrar i försvaret. Styrkan av uppbådet kan, enligt uppgifter från andra håll, beräknas till 25—30 % av befolkningen, eller i runt tal 20,000 man. Då man får räkna med att den fiendliga ledningen sällan eller aldrig kunde uppträda helt samlad, och en avsevärd del måste kvarlämnas till skeppens skydd, blir den disponibla fiendestyrkan ej allt för stor. Gällde det ett längre tåg in i landet, vet man av sagorna, att understundom ända till hälften av styrkan måste lämnas kvar vid skeppen. Eljest kunde dessa hava blivit ett lätt rov för ett överfall av göternas ledingsflotta, som ju kunde hållas tillbaka för detta ändamål. Invasionshärens styrka torde under sådana förhållanden näppeligen kunna beräknas till mer än 5,000 man. Rent numerärt kunde man mot denna styrka uppställa en minst tredubbel överlägsenhet. Känslan av att kämpa för hem och härd på egen välkänd mark, fick ersätta vad, som möjligen brast i truppens kvalitet. Konsten var blott att vinna nödig tid att samla sina krafter.

I och för detta ändamål hade man ordnat ett helt system av *b e f ä s t n i n g a r*, vilka vi ännu i dag se spåren av i de stenrevlar, som äro dragna längs höjder och dalgångar uteder hela vår kust, och i de fornborgar, som vi finna på alla mera otillgängliga berg. Man får naturligtvis ej tänka sig dessa från början uppförda efter en enhetlig plan. Tvärt om hade man börjat som

på andra håll längs kusterna, genom mera blygsamma »hagar» och »värn» omkring gårdar och gården till skydd mot de ständiga strandhuggen. Men då dessa

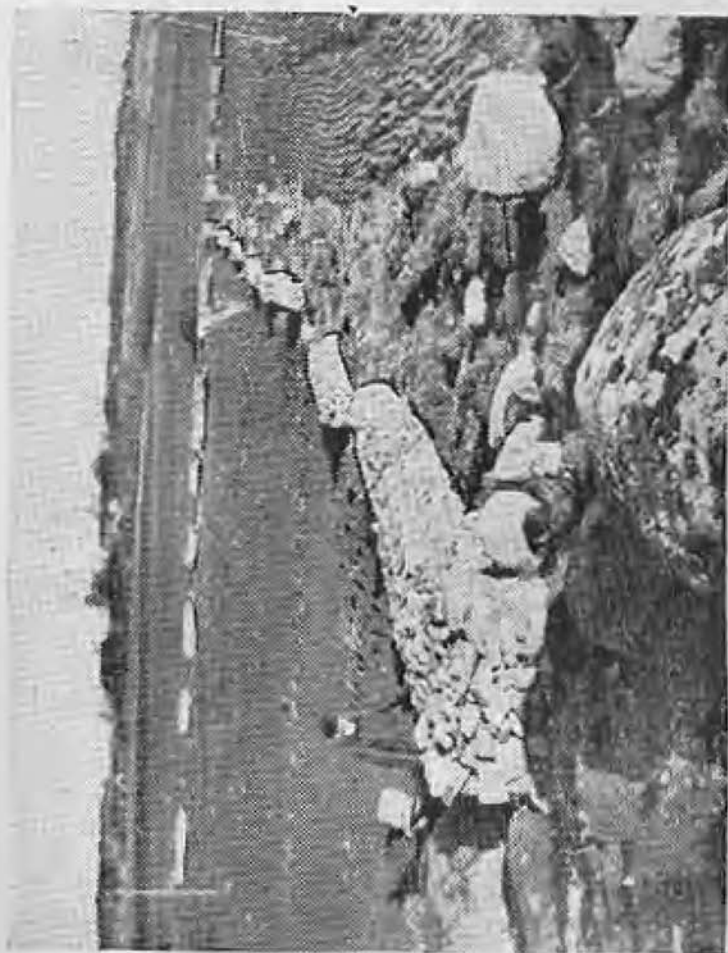

Bild 5. Brännestadreveeln, i denna vinter sprängd och upplagd till bortforsling.

koncentrerades mot denna landsträcka under en tid av flere århundraden, växte befästningarna i styrka och omfattning. Då fienden vid upprepade tillfällen lyckades bryta genom de yttre linjerna och tränga in i

landet, uppfördes efter hand den ena linjen bakom den andra. Även om fienden till en början hade överhand, kom förr eller senare det ögonblick, då tillräckliga krafter samlats för att slå honom och återtaga de erövrade områdena. I värsta fall gällde det blott att hålla ut, till dess förplägnadssvårigheterna tvungo fienden att vända och frivilligt uppgiva, vad han lyckats sätta sig i besittning av.

Norrköpings betydelse.

Från början var *B r å v i k e n* den breda operationsväg, som låg öppen och närmast till för båda de stridande parterna. Från Sveaskären hade man endast en dagsresa hit ned, och hit samlades östgötaledingen med goda förbindelser från landskapets olika delar.

Vid *L e d i n g e l u n d a*, 9 km. v. Linköping, hava vi sannolikt ett vittnesbörd om den kult, varmed Västansångs leiding invigde färden, och i *L e d u n g s h a m m a r e n*, s. Norrköpings ström, har bevarats ett minne av i första hand Östansångs, men sedan hela landskapets samlingspunkt. Förbi forsarne i strömmen måste fartygen dragas och minnet härav har bevarats i namnet Drag. Att även västgötarne deltog, därom vittnar det uråldriga namnet på Västgötagatan. Namnet torde sannolikt hava uppkommit därigenom, att här hade västgötarne grindar för sina fartyg och härbodar för sitt manskap.

Denna viktiga punkt var starkt befästad. På södra sidan strömmen hade man Knäppingsborg, på den norra Borgarhögen, varom ännu i dag namnen bevarat minnet. Det är troligt, att vi i den senare, som utan fråga var landskapets viktigaste fäste, även hava själva konungaborgen, och det är ej omöjligt, att den Rheosnaborg, varom talas i *Beowulf*, låg just här. Detta namn torde nämligen kunna översättas med jordborgen, och genom grävningar har man funnit att befästningarne här utgjorts just av jordvallar och timmer, till skillnad från andra borgar i landskapet, där grundvalarne för timmerbyggnaden utgöres av stenvallar eller revlar.

Enligt Nordén är det möjligt, att man hade ytterligare 2 eller 3 borgar inom stadens hank och stör, varom gamla namn bära vittne. Möjligen anger det gamla namnet Hättingsborg på höjden 1 km. ö. Ljura ännu en dylik.

Den ständiga militärläggningen i borgarne, den årliga samlingen av ledingen, material- och livsmedelsförråd, skeppsvarv och vapensmedjor nödvändiggjorde även en ökad handelsomsättning. Utan tvivel bildade sig här redan tidigt på den årliga marknadsplatsens grund ett handelscentrum för hela provinsen, en kaupung.

Olika typer av befästningar.

Den äldsta formen för germanernas befästa linjer i dessa skogsrika bygder, var *brätar*. Att dylika gått ända fram till strömmen å båda sidor, kan man taga för avgjort, och möjligen ha vi ett spår därav bevarat i det namnet Brätakvarn på strömmens södra sida, som återfinnes på gamla kartor.

Norr om staden har man helt visst haft stranden befästad ända upp till Kolmården, i analogi med förhållandena på södra sidan. Men det är det egendommiga förhållandet, att norrut hava vi inga stenrevlar, vilka äro så talrika söderut. Sannolikt har detta sin naturliga förklaring däri, att läget på den norra sidan var synnerligen starkt så väl taktiskt som fortifikatoriskt å det smala näset mellan Kolmården, Glan och Strömmen med hela landskapets rörliga försvarskrafter bakom. Man kunde nöja sig med en mera primitiv form på förskansningarna. De revlar, som här anlades, hava troligen varit av enklaste typ och försvunnit genom odlingen. Att brätar ingått i befästningarne har man troligen ett bevis för i de namn, som bevarats till våra dagar även här, torpet Bråten n. v. Björnviken, torpet Bröten n. Björnsnäs och gården Tingsbrötan vid Glan. Lägg märke till, att samtliga dessa tre namn

förekomma på de i taktiskt och fortifikatoriskt avseende viktigaste punkterna, dem en officer, som i våra dagar linge i uppdrag att ordna försvaret, i första hand skulle föreslå till befästande. Dylika namn äro sammansatta på ett sätt, som i regel utesluter tanken på väg eller odling, t. ex. Timmerbråten, Tallebråten, Lövbråten, Björkebråten, Alebråten, Häradsbråten, Horsbråten, Ällebråta, Långebråta, Gyllingsbråten, Stugubråten, Halsbråten m. fl. Jag har räknat närmare ett 30-tal dylika namn i denna trakt, och alla förekomma de på platser, som ange deras ursprungliga karaktär av befästningar. Det torde vara svårt att uppleta en landsända, som kan förete något liknande på ett så begränsat område mitt i en urgammal kulturbygd.

Man får en föreställning om dessa brätars utseende genom avbildningarne på Trajanuspelaren från kejsar Trajani krig med Dakerna, ett folk av geisk stam. Romarne lärde sig uppföra denna form av lätta befästningar av germanerna samt gjorde vidsträckt användning därav. Av bild 1) se vi, huru de romerska soldaterna äro i färd med att skyndsamt nedhugga träd och uppföra enkla bröstvärn av vanliga vedkastar, en metod, som vida snabbare än grävning och uppkastande av vallar skaffade försvararen nödigt skydd. På bild 2) ser man, huru på samma sätt utförts slutna skansar av lättare typ, den ena mot den andra. Dakerna stå just i begrepp att utrymma den ena under natten, då romarne i den andra ännu äro försänkta i sömn.

Även spår av jordvallar har påvisats norr om staden mellan Iursla by och landsvägen, med front norrut. Troligen ledde en gångstig över Kolmården, där nu järnvägen går fram. Namnet Sten vid Graversfors synes tyda på, att här fanns även en förnborg. Ytterligare fyra dylika finnas ännu bevarade som flankstöd mot norr i linjen Hult—Lida—Tingsbrötan.

Söder om Norrköpings ström var faran för ett fiendligt genombrott större. Från Bråviken kunde fienden över Svinsundsfiärden och längs Vadsbäcken den tiden komma ända upp emot Täby och avskära Vikbolandets

befolkning från förbindelsen med huvudkrafterna. Ännu större voro fiendens utsikter till framgång vid ett anfall genom Slätbaken mot den rika dalgången kring Söderköping. Här fanns möjlighet att med den tidens lätta fartyg taga sig uppför Stor- och Lillån, vilka båda före kanalens tillkomst voro vida vattenrikare än nu. Väl uppe i Asplången kunde man med fartygen nå fram på 3 km:s avstånd från Norsholm. Lyckades man genom överraskning erövra denna strategiskt viktiga punkt, hade man klippt itu landets försvarsorganisation och avskurit förbindelsen mellan landskapets östra och västra del, kringgående den starka ställningen vid Norrköping.

För att avvärja dylika försök från fiendens sida anlades de starka befästningar, vi ännu kunna spåra i dessa stenrevlar, vars nät blir som tätast på de mest hotade punkterna:

- 1) huvudlinjen Norrköping—Söderköping.
- 2) den framskjutna linjen Dagsberg—Furingstad—Täby.
- 3) de bakre linjerna på sträckan Söderköping—V. Husby—Gårdeby—Skärkind.

Hela Vikbolandet var naturligtvis utsatt för ständiga strandhugg. För att mota dessa var sannolikt varje gård och varje by befästad, och ständig bevakning ordnad med strandvakt, by- och vetvarder. — Vårdkasarne kallades här i landskapet vetar, och vi lära ännu i dag ha en dylik kvarstående å Lönshuvud; 15 fornborgar, rymmande från ett par hundra till flere tusen man äro ock bevarade, förutom ett flertal i folksägen. Systemet av befästningar å stenrevlar och borgar förtätar sig i linjen Ö. Stenby—Ö. Husby—Häradshammar—Ö. Ny, täckande den bördigare delen av halvön. Särskilt kring Almstad gård är nätet rikt med flere revelskansar för försvaret av häradets tingsplats och troligen samlingspunkten för hela Vikbolandets landvärn. Bild 3) ger en föreställning om typen på dessa revlar.

Med Norrköping och dess 4—5 borgar, varav endast namnen bevarats, som centrum, utgingo linjer radiellt

i sydostlig riktning, sökande anslutning till fornborgarne i trakten.

Huvudlinjen Norrköping—Söderköping, den största och mäktigaste av dem alla, går fram längs dalgången 2—500 m. från foten av den skogklädda höjdsträckning, som fordom utgjorde Aspvedens

Bild 6. Borgen vid St. Gullborg, Tingstad sn.

östra gräns. Den är på många ställen flerdubbel, längs foten av höjderna löper en svagare markerad linje och på en del av dessa höjder har man slutna skansar av revlar i en eller ett par linjer. Bild 4 visar en dylik revelskans på Smedby mark i Tingstads socken. Tre fornborgar ligga omedelbart bakom linjen, därav två ej förut registrerade, och tre dylika på 2—3 km:s avstånd framför densamma.

Huvudlinjen har en bredd av 3—4 m. och utgöres av väldiga block på ända till 2—3,000 kg:s vikt. Som synes av bild 5) är man på en del håll just i färd med att undanröjda densamma. För att kunna göra detta hava blocken måst sprängas, som om de varit jordfasta. På andra håll har man berättat mig att man på vinterföre behöfve 4 hästars anspann framför drögen för att förflytta blocken. För att ge en föreställning, om vilka massor det är fråga, kan nämnas, att ensamt framforslandet av stenen i huvudlinjen med dess bilinjer, torde ha tagit minst 50,000 hästdagsverken och 100,000 mansdagsverken.

Som viktigaste punkt i försvaret utpekar folktraditionen en liten obetydlig höjd, som ligger just där huvudlinjen korsas av en grov revel, som sträcker sig från Stens fornborg i riktning mot Gullborgs kända starka borg. Bild 6). Denna lilla höjd, som bär spår av att ha varit befästad runt om, kallas nu Byssjet på grund av de täta snår av hagorn, slån och törne, som täcka detsamma, men kallades förr Glyfes håll. »Här har bott fint folk förr», plägade en gammal soldat yttra, vars torp låg på den lilla kullen. — En sjökonung Gylfe skulle därifrån ha fört ett stort krig i forntiden och haft många skepp och en stor här.

Vargbacken, n. v. Mariehov, synes hava varit en annan viktig punkt, som ävenledes varit befästad, att döma av det namn, Borgen, som traditionen bevarat på ett större röse å toppen och en del revlar på sluttningarne. Som synes å bild 7) har reveln nedanför Borgen mera karaktären av en låg mur. Förut lär den ha varit högre men en del stenar hava tagits till järnvägsbygget där invid.

Från Mariehov utgår en revellinje i västlig riktning över Loddby till de tre borgarne vid Gäverstad i V. Husby.

Söder om Borgen å Vargbacken övergår stemmuren i en låg stenblandad jordvall, som försvinner ut i åkern. Söder om kanalen uppträder den ånyo, som låg jordvall i den märkliga Kungsbörgen. På en liten holme i Lillån har sannolikt legat

ett torn på stensatt grund med inre mått 4×6 m., omgivet av en låg jordvall, bredd 6—9 m., höjd 1.2—1.6 m. Den norra grenen av Lillån är utgrävd som vallengrav, nu 4 m. bred, 0.5 m. djup. Enligt uppgift fortsatte vallen fordom även rätt norrut från tornet. Nu finns den endast kvar söderut till *Kungens* arrendatorsbyggnad vid landsvägen, längd 250 m., höjd 1.7 m., bredd 8—9 m., med framför liggande grav, 3 m. bred, 0.5 m. djup. Vallens utseende framgår av bild 8). Den har utgjort östra fronten i en stor jordskans och är liksom den norra fronten, vilken följer utmed Lillåns strand, väl bibehållen. Däremot äro de bakre linjerna nu snart utplånade genom odlingen. För 20 år sedan voro dock även de väl bibehållna till ungefär manshöjd. Man kan tydligt urskilja huru från den norra fronten, 30 m. bakom den östra, utgår en linje som en svag rygg mot sydväst, ökande avståndet så att detta vid landsvägen uppgår till 100 m.; 70 m. bakom denna inre linje utgår skansens västra front, fullkomligt parallell med den inre vallen, så att den södra fronten, som sannolikt gått utmed stora landsvägen, blir sammanlagt 140 meter lång. Arealen är 3 hektar. Efter romersk förläggning är detta utrymme för cirka 3,000 man i läger, eller cirka 800 i kastell. Med hänsyn tagen till det större utrymme, germanerna krävde, kunna vi räkna med en ungefärlig besättning av 400 man; stallar och ekonomibyggnader i den bakre delen. Cirka 100 m. bakom skansen hade man för 20 år sedan en grov revell snett över fältet i riktning mot bron över kanalen. Ytterligare 200 m. längre västerut har man på åns norra strand en vall 60 m. lång, i övrigt av samma dimensioner som de föregående. För en mansålder sedan fortsatte den i n. v. riktning, sammanbindande linjerna vid Mariehov med den s. om ån; 50 m. längre tillbaka ytterligare en stenrevell i samma riktning.

Söder om och parallellt med landsvägen har man en kraftig revell. Väster om borgen har man ett par revlar tvärs över dalgången. En äldre revell av enklare dimensioner går på ett par dm. djup snett över fältet under skansens vallar.

Strax intill s. v. om skansen, på prästgårdens tomt, låg det gamla klostret, vars gamla murar ännu delvis äro synliga vid foten av höjden. På höjden har man utom en del revlar och revelskansar en domarring. På dess södra sida börjar det system av revlar, som följer Storåns dalgång till V. Husby.

Söderköpings betydelse.

Allt tyder på, att Kungsängen varit en mycket viktig punkt i försvarssystemet: namnet, läget vid Slätkens innersta vik, tvärs över den bördiga dalgången, tornet på holmen, de många revellinjerna, domarringen. Man skulle kunna tro att traditionen här måste bevara minnet av dessa anläggningar. Trots ivriga efterforskningar har jag ej spårat annat än Sigismundståg, som spökar överallt i provinsen ända upp i Ske-deviskogarne vid Kaleborgen. Som jag visat på annat håll, är det fullkomligt uteslutet, att de små styrkor, som opererade här under en månads tid år 1598, och icke ens dröide ett helt dygn på denna plats, skulle ha kunnat uppföra dessa anläggningar om tusentals dagsverken i jord och sten.

Lika omöjligt är det att passa in dem i operationerna under danska kriget år 1567 under Erik XIV:s tid eller hertigarne Erik och Valdemars strider med sin broder konung Birger i början på 1300-talet, vilka man även får höra folk gissa på, när tal blir om anläggningen. Det finns endast en epök i vår historia, som har utrymme nog och fullgoda skäl till anläggningar av dessa mått, och det är just dessa striden mellan svear och göter. Under senare delen av dessa blev Söderköping den viktigaste punkten för försvaret. Då risken för anfall minskades där uppe i Bråviken på grund av dess strategiskt lyckliga läge och fortifikatoriska styrka, ökades den i samma mån för Söderköpings vidkommande. Allt oftare upprepades fiendens försök att tränga fram här. Ju vanskligare det var att hit samla tillräckliga krafter för att avslå

dessa försök, desto nödvändigare var det att här hålla en stående trupp, en stark hird. Troligen är det här i kungaborgen vid Slätbakens innersta vik vi se lämningarne av dess förläggingsort. Genom denna ständiga militärförläggning i trakten ökades behovet av till-

Bild 7. Stenmur, delvis raserad, vid järnvägsbygget nedanför "Borgen" å Vargbacken, St. Mariehov, Söderköping. Omredelbart söder härom övergår muren i en stenblandad jordvall, som försvinner ute i åkern.

försel av livsmedel från omkringliggande trakt, av vapen, utrustning o. d. genom handelsfartyg från främmande orter. På så sätt gav kriget nya impulser även till den fredliga samfärdseln. Här växte upp en kaupung vid södra ändan av befästnings-

linjen mellan de båda vikarne, liksom det av samma skäl växt upp en dylik vid den norra. Här torde man ock ha den naturliga förklaringen till de båda städernas namn.

När svearne erövrat landet fanns det ej längre behov av båda dessa handelscentra. Det gynnsammaste läget fällde utslaget i konkurrensen. Norrköpings inlopp försvårades allt mer för fartyg av större dimensioner, som ej längre frändrevos med åror. Inloppet hit till Söderköping var lättare för de stora segelfartygen och vägen till de centrala delarne av landskapet kortare. Det var en självklar sak, att Söderköping måste gå framåt, och Norrköping tillbaka. Klostret här vid Kungsgården är beviset på ortens seger i tävlingen om första rummet ända in i medeltiden. — Hade kanalen tillkommit i tid, som biskop Brask m. fl. planerade, skulle det blivit svårt för Norrköping att tävla om första platsen.

Bakre linjer.

Av de varandra korsande linjerna förstår man, att hättiga strider en gång rasade i denna trakt. Gång efter annan torde svearne hava lyckats bryta igenom det yttre försvaret. Det visade sig nödvändigt att anordna bakre linjer i allt större utsträckning. I V. Husby i passet mellan Asplången i norr, Vena—Hällerstadsjöarna i söder har man den lämpligaste platsen för ett bakre försvar. Här har man ock den välkända H y l i n g e v a l l e n, som huvudställning från Asplångens östra ände till Lillsjön. Dimensionerna äro desamma som vid Kungsängen. I skogen söder härom nöjde man sig med bråtar. Framför denna huvudlinje har man t r e f r a m s k j u t n a s t ä l l i n g a r i revlar mellan Gäverstadborgarne å Luddens bergås i norr och Venasjön i söder. Sannolikt som minne av en fientlig invasion har man å höjden 600 m. ö. Gäverstad en revelskans med tydlig front mot väster. Namnet H o r n s t u l l har den fått på grund av de båda som ett par horn framskjutande utsprången å västra fronten. Folk-

sägen, att Söderköping en gång sträckte sig hit, gör det än troligare, att fienden en gång för en längre period satt sig fast härstädes, upptagande tull av den fredliga samfärdseln västerut. Röckstadskans med sitt virrvarr av linjer, synes hava varit utnyttjad av båda parterna.

Två till tre kilometer bakom huvudlinjen har man en bakre ställning. Från Magnus Minneskölds gamla borg Minsjö, varav man ännu ser vallar och grundvalar till ett torn med källare, sträcker den sig 5.5 km. ned till norra ändan av Hällerstadsjön. Till största delen i form av revlar, på vissa sträckor i dubbla linjer, tar den vid Bryttsättersvägen formen av låg jordvall med framför liggande grav. Bakom vardera flygeln har man en fornborg, bägge förut ej registrerade. Mellan den bakre linjen och huvudställningen har man avsnitts befästningar, tvärlinjer och fem slutna skansar av stenrevlar.

Längre tillbaka och ute på högra flygeln har man dels flere revellinjer med front mot söder, dels slutna skansar och 4 fornborgar, därav 2 ej förut registrerade. Den största av dessa ligger vid Össby myrgränd och är enligt sägen ett gammalt Folkungasäte, vid en uppgrundad vik av Hällerstadsjön. Från denna borg synes hava utgått den revellinje, varom redan Norden-skiöld talar. Den sträcker sig ända fram till Halleby-sjön i Skärkind och kan ännu följas till större delen av sitt förlopp.

Dessa befästningar tyda på, att fienden, när han lann försvaret i fronten mot Slätbaken allt för starkt, sökte kringgå detsamma i högra flygeln från Gamlebyviken. Här har man utom en del revellinjer, 4 fornborgar i Gamleby socken och 3 i Hallingeberg. Ehuru ej inom Östergötlands område höra de tydligen till detta landskaps försvarssystem. På vägen upp mot Söderköping träffar man sedan 3 fornborgar i Ringarums socken, 3 i Skönberga och 1 i Drotheims socken, tydligen bevis på, att målet för fiendens kringgångs-rörelse, var östgötabygden. Längre mot söder avtar antalet fornborgar hastigt, trots att man där i Kalmar-trakten har den rikaste bygden.

Fornborgarnes vittnesbörd.

Skulle man ännu vara oviss om platsen för striderna vid den tid, då »borgar brötos i Bråbygden», som det heter i Helge Hundingsbane, bör man ej försuoma att kasta en blick på statistiken över fornborgarnes förekomst i vårt land. De fullständigaste uppgifterna får man i det stora verket Sverige av Ahlenius och Sjögren, där det omtalas nedanstående antal borgar i de olika landskapen:

Skåne 10 fornborgar; Halland —; Västergötland 21; Bohuslän 47; Dalsland 9; Småland 31; Öland 14; Blekinge —; Gotland 40; Närke 20; Östergötland 61; Sörmland 144; Uppland 64; Västmanland 34; Värmland 26; Dalärne 1; Gästrikland 2; Hälsingland 7; Härjedalen —; Jämtland —; Medelpad 2; Ångermanland 3; Västerbotten 1; Norrbotten —; Lappland —.

Dessa siffror äro naturligtvis ej korrekta. En noggrannare genomforskning av landskapen skulle helt säkert öka antalet, men ökningen skulle sannolikt bli något så när proportionell mot de här förekommande talen. Vad Sörmland angår, har jag hört sägas, att dess borgar nog uppgå till 200. Vad Östergötland beträffar, har till mig inkommit uppgifter på jämnt dubbla antalet här upptagna, d. v. s. i runt tal 120 borgar, alla revelskansar oräknade. Jag har ej kontrollerat befintligheten, och siffran torde böra reduceras. Men klart framträder dock den koncentring av striderna, som ägt rum mellan de tre landskapen Uppland, Sörmland och Östergötland. De stå i en klass för sig. Det mellanliggande landskapet blev naturligtvis utsatt för anfall från båda hållen. Därför är ock antalet borgar här med nödvändighet störst. De, som anse, att Västergötland varit gøtastammens huvudort denna tid, böra taga sig en funderare över relationstalen mellan bägge götalanden, 61 och 21 borgar, sålunda det tredubbla antalet borgar i Östergötland och de ännu mer

betecknande siffrorna för Sörmland och Närke, 144 och 20, det sjudubbla antalet i det förra landskapet. I samma riktning peka alla övriga militära faktorer.

Stenrevlarna äro grundval för befästningar.

Innan jag lämnar befästningarna, bör dock kanske först ägnas ett par rader åt de skäl, som göra, att man med säkerhet kan påstå att revlarna varit grundvalar för befästningar. Dessa skäl äro: 1) Man finner dem i samband med fornborgarna, och där ha de av alla författare erkänts som ingående i försvaret; 2) De förekomma såväl här hemma som utomlands, t. ex. i den romerska Limesgränsvallen mot germanerna omväxlande med jordvall och stenvall; är nu den ena formen erkänd som befästning, måste väl även de övriga tjäna samma syfte; 3) Det är slutligen en självklar sak att praktiska män, som våra förfäder voro, snart kommo underfund med, att i vår terräng det snabbaste och varaktigaste sättet att bygga en befäst linje var med liggande virke å stengrund. Först nöjde man sig med den enkla gårdsgården och pallisaden. Skall denna givas större fasthet tar den för lång tid att slå eller gräva ned tillräckligt och den ruttnar snart i jorden. Snabbare gick det då att bygga brätar genom liggande virke. Men lade man detta utan vidare på marken, rutnade även det allt för snart och måste oupphörligt repareras. På samma sätt, som när man byggde sitt hus, lade man därför stengrund även under syllet i befästningen, till att börja med en enkel rad av stenar. För att motstå frostsprängning under vintern, tjällossning om våren, vattenflöden sommar och höst, fann man det nödigt göra stenfoten bredare och låta stenarne stödja varandra. På dessa sätt kom man så småningom till dessa revlar, på vilka kunde uppläras bälverk av betydande fasthet till stormfri höjd över marken.

Det är fullkomligt samma system som i våra fornborgar. Även där förekomma stenrevlar som grundval,

vilå man kunde nöja sig med lättare profil, stennur åter då man ville hava fastare byggnad. Lägg märke till att borgmurarne oftast hava samma typ som stengruanden i större logar av gammal modell i denna trakt. För övrigt förekomma många olika typer även på våra borgmurar, som i. ex. stenkistor som å Antoninuspelare, stennur med mellanlägg av timmer, den keltiska modellen, och slutligen även i några få fall brösvärn av stennur eller enkla block.

Operationelinjer.

I det föregående har påpekats att den militära organisationen var uteslutande avsedd för krigföring över havet och att varje fälttåg var av kort varaktighet, begränsat genom lag, sedvänja och förplägnadshänsyn. För svearnes ledning ledde den enda naturliga vägen över havet och den närmaste vägen hade de då till östgötaskären. Det är helt enkelt omöjligt att tänka sig dem försöka sig på en krigföring med västgötarne innan östgötarne blivit besegrade. I samma riktning pekar förbindelseväsendet till lands. Av sagorna veta vi, att även krigföring till lands förekom, men de uppträdande styrkorna voro då vida mindre än man i allmänhet föreställer sig. Konungen förfogade då endast över sin egen hird och en del frivilligt invärvade. Ännu på 1300-talet, nära ett årtusende senare, veta vi genom Rimkrönikan att det vanligen rörde sig om några hundra man. Anledningen härtill var huvudsakligen vägnätets beskaffenhet. Gustaf II Adolf skriver att ännu på hans tid vägarne i allmänhet ej voro stort bättre än gångstigar.

Adam av Bremen uppgav att man omkring år 1000 från Skåne till Skara tillryggalade omkring 4.5 mil om dagen, från Skara till Birka åter 25 mil på 21 dagar, d. v. s. 1.2 mil om dagen. Ännu under medeltiden undvek man vägen över Tiveden och tog den längre vägen över Östergötland i stället.

Hurudana vägarne nu än voro, faktum är att till Västergötland hade man endast en vägförbindelse, den senare Eriksgatan, över Kilaskogen och Tiveden, en så gott som oavbruten ödemark. Ännu under medeltiden, berättas det, fanns ingen kyrka från Morås vid Örebro till Mokyra vid Mariestad.

Bild 8. Jordvallarna å Kungsängen, Söderköping, nordöstra hörnet av skansen. Lillån synlig norrdärom.

Till Östergötland åter ledde minst sex vägar:

- 1) Nyköping, Tunaberg, Nävekvarn vid Bråviken,
- 2) Lunda, Kvarsebo vid Bråviken,
- 3) Eriksgatan Kila, Svintuna, Norrköping,
- 4) V. Vingåker, Skedevi, Reijmyre, Norrköping,
- 5) V. Vingåker, Regna, Hällestad, Vånga,
- 6) Örebro, Mosås, Motala vid Vättern.

Den sistnämnda var sämst, med 7 mils ödemark. År 1177 gick konung Sverre här vilse och irrade omkring i 7 dagar med sin trupp utan att träffa människoboningar.

Det torde vara klart att svearne även om de ville föra krig över landgränsen, hade alla skäl att först vända sig mot östgötarne. Skulle de våga sig på försöket att med förbigående av dessa över Tiveden låga ned mot Västergötland, hade östgötarne möjlighet att över Vättern avskära dem återfärdet.

På grund av förplågnadssvårigheter var det hart när omöjligt att med en större styrka låga ned till Västergötland sommartid. Marschen måste beräknas låga en månad. De livsmedel som skulle medföras äro för en modern trupp 1.7 kg. pr man och dag, för den tiden var portionen jämnt dubbelt så stor 3.5 kg., om man får räkna med Sörmlandslagens utrustning för 2 månader. Trångkolonnen måste bliva minst 2 lastdjur för 1 krigare och 1 trossdräng, en styrka om 500 man tog ett marschdjup av ca 1 mil under gynnsamma förhållanden, ett utmärkt mål för fiendens lättbeväpnade krigare. Väl framkommen måste man leva på landets bekostnad, en vansklig sak denna tid. För återfärden fick man leva på Guds försyn.

Ett företag mot Östergötland var däremot tänkbart även sommartid med större styrka, då Kolmårdens bredd varierade mellan 2 och 7 mil. Men även här voro svårigheterna betydande, och risken stor.

Vintertid ställde sig saken annorlunda. Då sjöar och kärr tillfröso och snö täckte marken var man oförhindrad att låga upp vägar snart sagt var som helst. Efter vintervägarne kunde man röra sig vida snabbare än sommartid. På grund av de goda förbindelserna höllos ock denna årstid alla större blot, marknader och ting. Av fornsagorna ser man, att krigsföretag, då ei heller voro så sällsynta som sommartid. Om det gällde en kortare vägsträcka, kunde styrkan göras större och framföras hastigare. På grund av det rikare vägnätet var man friare i sina rörelser, och utsikten att lyckas i företaget större.

Men även då var begränsning av uppgiften nödvändig, och största snabbhet i utförandet villkoret, för att ej framgången skulle vändas i nederlag. Riskerna voro i dessa hänseende större vintertid. Man var mera beroende av väderlek och väglag. En utveckling i svinfylkning och framryckning till anfall kunde helt omöjliggöras i djup snö. Mängden av vintervägar och lättheten att anlägga nya kom i än högre grad försvaret till godo. Samlingen av landvärnet kunde ske snabbare, och till vilken punkt läget fordrade. Råkade man ut för ett nederlag, kunde följderna lätt bli ödesdigra.

Styrkan kunde ej heller vintertid ökas över en viss gräns, och denna åter blev beroende av vägsträckan. Då dragarne ej kunde livnåras genom bete, måste även fourage medföras. För en marsch till Västergötland, som vintertid måste beräknas taga minst 10 dagar, blir det minst 2 hästar och 1 trosskusk per stridande. Proviant och fourage kan endast medföras för ditfärden. Intet finns kvar för återfärden, och man kan ännu mindre än sommartiden räkna med att fylla behovet i krigsorten. Sannolikheten, att man då vågar sig in på ett företag, där katastrofen hotar ej blott från fiendens sida, är ej stor.

En antydning om dessa faktorerers inflytande får man i berättelsen om konung Rolf Krakes tåg landvägen till Uppsala. Färden anträdde med 100 man, men endast 12 kunde fullfölja densamma, och dock var det ej fråga om krig utan fredliga förhållanden.

Att ej härnadståg varit någon vanlig företeelse vare sig sommar eller vinter, kan man också sluta sig till av historien om Hakon Jarls tåg genom Götaland år 975. Han hade härjat i Österväg och nått Östgötaskären. Där mötte honom Ottar Jarl, »som rådde för Gautland», d. v. s. även vid denna tid synes ledningen av hela Götalands försvar legat i Östergötland. Enligt den norska källan segrade naturligtvis normmännen. Men segern synes det icke hava varit riktigt helt med, ty Hakon nödgades bränna sina skepp med allt bytet och rädda sig landvägen hem till sitt land igen. Vellekla,

den samtida skalden Ejnar Skåleglans kväde, säger här-
om:

Svärdting höll nu jarlen,
Där före honom ingen
Man med sköld på armen
Mäktat har att härja,
Ingen hän från havet
Så lång väg har burit
Gyllne sköldar. Genom
Hela Gautland for han.

Även om man avskriver åtskilligt för det vanliga skrytet, tyder dock kvädet på, att större härnadståg denna tid icke voro omtalade i dikt och sålunda sannolikt ännu sällsyntare i verkligheten.

Intendentur.

I detta sammanhang förtjänar att påpekas Delbrücks övertygande bevis, att krigsföretag till lands denna tid inskränktes till det minsta möjliga, även på grund av rena *förfälsningsvärdigheter*. Genom penningväsendets förfall blev det även i de rikaste romerska provinser med förträffliga härvägar, fullt jämförliga med våra landsvägar, omöjligt att föra krig med de styrkor som förekommit under Cæsar och Augustus. Belisar och Narses fingo i regel nöja sig med arméer om 10- och 15.000 man. Intendenturen var icke i stånd att anskaffa livsmedel för flere. Här uppe hade vi ingen intendentur. Förplägnaden ombesörjdes av hundarets hun eller älderman gemensamt för denna grupp, och dess intressen voro vid en förplägnad på krigs- ortens bekostnad ständigt i konflikt med andra hundares. Det var icke lätt att ordna saken till allas be- lätenhet även under gynnsamma förhållanden. Mötte mötgång, mångdubblades svårigheterna.

Taktiska hänsyn.

Krigföring till lands i större förband omöjliggjordes även av taktiska skäl. För utveckling i slagordning och framryckning till anfall erfordrades öppen och jämn mark. Dylig stod ej att finna i de stora skogsbygderna annat än undantagsvis. Vid ett härnadsåg över landgränsen var man ständigt utsatt för fiendens lättbevännades överrumpling, bakhåll och försåt utan att å sin sida kunna göra sin styrka gällande. Man utmattades så småningom genom förluster i strider, som man tvangs inlåta sig på å de ställen, som voro ogynnsammast för en själv. Genom omöjligheten att insätta hela sin styrka, var man berövad initiativet. Och ju längre man kom in i fiendens land dess mer hade man att räkna med hans befästningar, brätar och förhugningar i första hand, revellinjer och fornborgar i andra hand. Och under det att egen styrka genom förluster oupphörligt minskades, ökades fiendens krafter genom tillströmmande landvärn, till dess man hade mot sig en övermakt, som uteslöt varje hopp om seger. Utsikterna att lyckas voro ej stora under sådana förhållanden.

Man ser, att samtliga militära faktorer försvårade krigföringen till lands i större förband. Skulle ett företag hava utsikter att lyckas måste det ske överraskande med största snabbhet, med en liten utvald skara och med en skarpt begränsad uppgift. Under dylika förhållanden finner man nog, att gentemot Östergötland fanns det möjligheter även över landgränsen. Längre utsträckte man ej ett krigståg annat än på grund av bittert nödtvång. Östgötarne voro sålunda från svearnes sida sett den närmaste och den förnämsta fienden, som det gällde att i första hand betvinga.

Strategiska hänsyn.

Även det strategiska läget framtvang en dylig slutsats. En kraftutveckling i större skala kunde endast ske över havet. Gällde företaget götarne hade man östgötar som närmaste grannar i söder. På andra

sidan havet hade man deras stamfränder vid Weichselmynningen. Förbindelsen dem emellan var livlig och förmedlades av mäktiga grupper på de stora öarne. Det gällde i första hand att bryta denna starka kedja över havet. Genom slavernas framträngande avklippes bandet söder om Östersjön. Genom de stora öarnes erövring blev vägen över havet fri. Men man hade förlärande östgötarne i hotande flankställning, vare sig det gällde operationer till sjöss eller lands. Deras motståndskraft måste först brytas, innan man kunde fortsätta vidare. Att erövra landet visade sig omöjligt, tack vare ett tappert försvar av en i vidsträcktaste omfattning befästad kust. Men så småningom lyckades man så grundligt slå östgötaledingen ur öppna sjön, att kuststräckan kunde blockeras med en del av flottan, under det återstoden fortsatte till västkusten. Detta blev dock möjligt först om danskarna ej slängde vägen. Här lyckades man snabbt nå det önskade resultatet genom att västgötarnes militära organisation, ledning och befästa linjer, ej visade sig situationen vuxna. Genom att snabbt nå fram till landets centrala delar, förhändrade man samlingen av landvärdet, vars splittrade kratter blevo slagna ur fältet. Sedan man sålunda omringat Östergötland från alla håll, blev man i stånd att bakifrån intränga till landets centrum och sålunda sätta hela dess befästningssystem ur spelet, samtidigt som man från havet gick fram med ledningen. På så sätt ser man, att sagan om Brävallaslag innebär en djupare sanning, än man i allmänhet trott. Den ger i sammanträngd form förklaringen till det enda sätt, på vilket detta folk kunde underkivas. Östergötland föll, men det föll med ära och minnet är bevarat i forntidens största slag.

Tydlig är ock den viktiga roll, landskapets befästningar måste hava spelat i försvaret. Från en ringa början växte de så småningom ut till det väldiga system av befästa linjer, som vi se i våra stenrevlar. Det är i denna stenskrift, vi kunna avläsa gången och utvecklingen av krigsrörelserna. Det är trådarne i den gamla ringbrynjan, vi se i dessa linjer, som täcka såväl kust-

landet som de inre farledernas stränder med sitt nät. Revelskansar och fornborgar äro knutpunkter i vävanden, som skyddade mot anfallen ej blott över landgränsen i norr och över havet i öster, utan även mot kringgångsrörelserna från sydost och söder. Endast i väster har skyddet ej samma styrka som på övriga fronter. När anfallet kom även från detta håll, var det tappra försvaret dömt till undergång. Men minnet av striderna bevarades i den största drabbning hävderna hava att omförmåla, och sägnerna låta sina mest berömda kämpar från flera århundraden taga del däri. På så sätt utgör Bråvallaslaget en sammanfattning av och slutscenen i hela folkvandringstidens kraftmätning. Och det var där som vårt svenska folk blev till den enhet, som haft bestånd allt intill denna dag.

SÖDERKÖPINGS STADSVAPEN

EN HISTORISK UTREDNING AV PROSTEN HUGO ULANDER

Bruket att använda vapen eller efter heraldiska regler sammansatt märke uppträder i Europa först i medlet av 1100-talet och ungefär samtidigt i alla dess länder. Ett sådant vapen var till en början ett helt personligt märke, som sedermera brukade föras av personer tillhörande samma ätt eller släkt. Det i Sverige äldsta kända vapnet är av år 1219, men troligen hava väl sådana märken något tidigare förekommit i sigillan. Något senare användes också detta vapen på de under medeltiden vanliga riddarrustningarna för att närmare känneteckna, vilken släkt riddaren tillhörde. Ungefär samtidigt började även städerna att begagna sig av liknande kännetecken.

Fig 1.

Bland de svenska stadsvapnen är Söderköpings vetrligen det allra äldsta, nämligen av år 1293, men torde dock någon tid förut hava varit i bruk. Det utgöres såsom fig. 1 visar av ett sigill, vars mitt upptages av ett lejon men saknar för övrigt den rent heraldiska karaktären, för vilken skölden är något ound-

gänqligen typisk. Det äldsta sigillet, vars bokstäver i den yttre ringen nu äro delvis utplånade, torde med säkerhet haft följande inskrift: Sigillum urbis Suthercopiensis.

Fig. 2.

Fig. 3.

En utvecklad typ av samma märke återfinna vi i sigillet fig. 2, där lejonet mera heraldiskt utformats och försatts med ett människohuvud. Man har trott, att detta skulle föreställa en grip, men så är nog icke fallet. I yttersta ringen av sigillet står inskriften: Sigillum

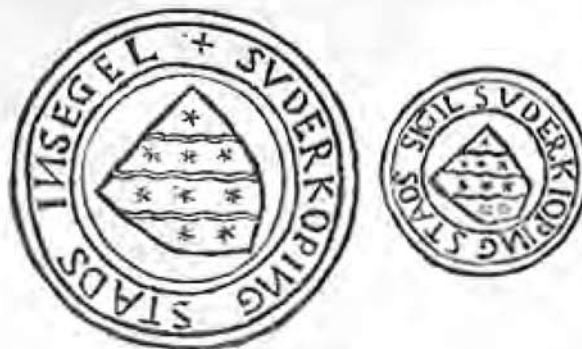

Fig. 4 och 5.

gängligen typisk. Det äldsta sigillet, vars bokstäver i den yttre ringen nu äro delvis utplånade, torde med säkerhet haft följande inskrift: Sigillum urbis Suthercopiensis.

Fig. 2.

Fig. 3.

En utvecklad typ av samma märke återfinna vi i sigillet fig. 2, där lejonet mera heraldiskt utformats och förefattas med ett människohuvud. Man har trott, att detta skulle föreställa en grip, men så är nog icke fallet.

I yttersta ringen av sigillet står inskriften: Sigillum

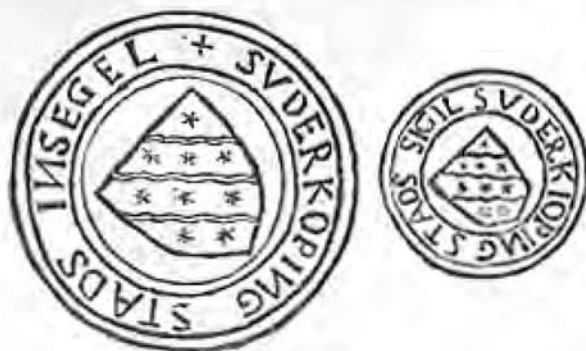

Fig. 4 och 5.

därvid sedan åt riksheraldikerämbetet att verkställa den heraldiska utformning, som kan vara överensstämmande med dess mera utvecklade sakkunskap och smak. Dessutom skulle jag vilja föreslå, att om något

Fig. 8.

särskilt sigill anses behöfligt den allra äldsta formen (fig. 1) upptages till bruk. Detta för att åt staden bibehålla dess urgamla signet.

